

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI

MOLIYAVIY MENEJMENT FAKULTETI

“MENEJMENT VA MARKETING” KAFEDRASI

ABDUG'ANIYEVA SITORABONU MURODULLA QIZI

“KORXONALARDA TAVAKKALCHILIKNI BOSHQARISH”

«HIMOYAGA RUXSAT ETILDI»

«Moliyaviy menejment» fakulteti dekani iqtisod
fanlari nomzodi, dotsent
Astanakulov Olim Tashtemirovich

«____» _____ 2015

«Menejment va marketing» kafedrasi mudiri
iqtisod fanlari nomzodi
Jumayev Otabek Tolibovich

«____» _____ 2015

Bitiruvchi :

5230200 -“ Menejment”- ta'lim yo'nalishi

4 -kurs talabasi

Abdug'aniyeva Sitorabonu Murodulla qizi

Ilmiy rahbar:

i.f.n. Ermatov Tohir Sharipjonovich

TOSHKENT – 2015

Men Abdug'aniyeva Sitorabonu Murodulla qizi ushbu BMIni mustaqil bajardim, ko'chirmachilik holati yo'qligiga javob beraman. Ko'chirmachilikka yo'l qo'ygan holatimda BMI kafedra mudiri taqdimnomasiga asosan rektor buyrug'i bilan bekor qilinishi va "qoniqarsiz" baho qo'yilishini bilaman.

_____ Abdug'aniyeva Sitorabonu Murodulla qizi

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
I BOB. TAVAKKALCHILIKNI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLAR	7
1.1 Boshqaruv ilmda tavakkalchilik tushunchasi va uning nazariy jihatlar.....	7
1.2 Korxonalarda tavakkalchilikni boshqarishga turli yondashuvlar.....	18
1.3 Korxonalarda tavakkalchilikni boshqarishning xorij tajribasi.....	27
II BOB. “O`ZQISHLOQXO`JALIKMASHLIZING” ALKDA TAVAKKALCHILIKNI BOSHQARISH AMALIYOTI	31
2.1 “O`zqishloqxo`jalikmashlizing” ALKning boshqaruv strukturasi..	31
2.2 “O`zqishloqxo`jalikmashlizing”ALKning iqtisodiyotda tutgan o`rni.....	34
2.3 “O`zqishloqxo`jalikmashlizing”ALKda tavakkalchilikni boshqarish amaliyoti.....	38
III BOB. KORXONALAR TAVAKKALCHILIGI VA UNI BOSHQARISH ISTIQBOLLARI	55
3.1 Tavakkalchilikdagi xavfni kamaytirish va rentabellikni oshirish yo`llari.....	55
3.2 Innovatsion faoliyat va tavakkalchilik uyg`unligini ta`minlash istiqbollari.....	62
XULOSA.....	67
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI.....	70

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Bozor munosabatlari sharoitida iqtisodiy tavakkalchilikni hisobga olish va baholash boshqaruv nazariyasi va amaliyotining muhim tarkibiy qismi sifatida mustaqil nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Aksariyat boshqaruv qarorlarining tavakkalchilik sharoitida qabul qilinishi to'liq axborotlarning mavjud emasligi, o'zaro qarama-qarshi g'oyalar, ehtimollik elementlari va boshqa shu kabi ko'plab omillarga bog'liq bo'ladi.

Ma'lumki, tadbirkorlik olamidagi yutuqlar ko'p hollarda tadbirkorlik faoliyatining tanlangan strategiyasini qanchalik darajada to'g'ri va asosli ekanligiga bog'liqdir. Bunda jiddiy vaziyatlar hisobga olinishi lozim. Tadbirkorlik faoliyatini esa tavakkalchiliksiz tasavvur etish iqtisodiy savodsizlikning bir ko'rinishi bo'ladi deb o'ylaymiz. Umumjahon amaliyotida qabul qilingan tadbirkorlik va ishbilarmonlik faoliyati to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarida tadbirkorlikka mulkiy mas'uliyat va o'zining tavakkalchiligi bilan amalga oshiriluvchi, daromad olishga yo'naltirilgan fuqarolar va ular guruhlarining mustaqil, tashabbuskor faoliyati deb ta'rif beriladi.

Ko'p hollarda tadbirkorlik mustaqillik, tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik, faol izlanuvchanlik, jo'shqinlik va chaqqonlik kabi xislatlar bilan tavsiflanadi. Bu xislatlarning yagona jamlanmasi iqtisodiy faoliyatga xos bo'lib, to'liq asosli holda tadbirkorlik yoki biznes deb ataladi. Tadbirkor uzluksiz ravishda mehnat yutuqlarini ta'minlash uchun o'z xatti-harakatlarini takomillashtirib boradi, chunki yutuqlar ishlab chiqarish texnologiyalari va tovar sifatini o'zgartirishga, narx, iste'molchilar doirasi va boshqa ko'plab omillarga bog'liq bo'ladi.

Muammolar yechimining turli yo'llarini topish, tanlash va o'zgartirish faqat muqobil variantlar mavjudligidagina mumkin bo'ladi. Shu sabab tadbirkorlikning zaruriy sharti izlanishda va turli-tumanlik holatida iqtisodiy faoliyatning usullarini tanlash erkinligida namoyon bo'ladi. Biznesni tavakkalchiliksiz tasavvur etish mumkin emas.

Tavakkalchilikning kuchayishi – bu mohiyatan tadbirkorlik erkinligining

aksi bo‘lib, buning uchun o‘ziga xos to‘lov hamdir. Bozor munosabatlari sharoitida yashab qolish uchun texnikaviy yangilanish, dadillik va jo‘shqin harakatga tayaniladi, bu esa o‘z navbatida tavakkalchilikni kuchaytiradi. Yurtboshimiz ta’kidlaganidek “Ma’lumki, biz mamlakatimizdagi ishlab chiqarish korxonalarini modernizatsiya qilish va yangilash, zamonaviy innovatsiyalarga asoslangan va yuksak samarali texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha o‘z oldimizga katta maqsadlar qo‘yganmiz”¹.

Demak, bundan tadbirkor tavakkalchilikdan qochmasligi, balki uning darajasini baholay bilishi va tavakkalchilikni pasaytirish maqsadida uni boshqara bilishi lozimligi kelib chiqadi.

Tadbirkorlikning bosh xislati tavakkalchilikdan qochmaslikda, balki uni oldindan ko‘ra bilishda va uni eng past darajagacha pasaytira olishda namoyon bo‘ladi.

Bitiruv malakaviy ishining maqsadi. Ushbu bitiruv malakaviy ishi imkon qadar iqtisodiy tavakkalchilikning mavjud muammolariga qarashlar va yondashuvlar hamda ularning o‘lchash uslublari bayon etiladi. Shu bilan bir qatorda iqtisodiy tavakkalchilikning ilmiy nazariyasidagi ba’zi bir tushuncha va ta’riflar mazkur qo‘llanmada keltirilgan adabiyotlardagi sharhlardan keskin farq qilib, unda mualliflarning o‘rganilayotgan muammo yuzasidan o‘z qarashlarini bayon etadi.

Bitiruv malakaviy ishining vazifalari shundan iboratki, unda imkon qadar iqtisodiy tavakkalchilikning mavjud muammolariga qarashlar va yondashuvlar hamda ularning o‘lchash uslublari bayon etiladi. Demak,

-zamonaviy iqtisodiyotga xos bo‘lgan omillardan biri – tavakkalchilikni hisobga olgan holda iqtisodiy jarayonlarni sifat va miqdoriy xususiyatlari to‘g‘risidagi bilimlarni chuqurlashtirish va kengaytirish;

-tavakkalchilikni inobatga oluvchi iqtisodiy matematik modellarni tuzish, tahlil qilish hamda foydalanish usul va uslublarni o‘zlashtirish;

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 18 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimidagi “2014 yil yuqori o‘sish sur‘atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o‘zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo‘ladi” nomli ma’ruzasi asosida tayyorlangan o‘quv uslubiy majmua. T.: “Adolat”, 2014. 20-b.

-qarorlarni qabul qilish jarayonida iqtisodiy tavakkalchilikni hisobga oluvchi va modellashtiruvchi bir qator namunaviy uslublarni o'rganish, xilma-xil muammolarning yechimini topish uchun amalda qo'llash maqsadida tegishli jihatlarini o'zlashtirish, shuningdek:

-“O'zqishloqxo`jalikmashlizing” ALK boshqaruv tuzilmasining o`ziga xos xususiyati;

-“O'zqishloqxo`jalikmashlizing” ALK iqtisodiyotda tutgan o`rni;

-“O'zqishloqxo`jalikmashlizing” ALKda tavakkalchilikni boshqarish amaliyoti;

Bitiruv malakaviy ishining obyekti: “O'zqishloqxo`jalikmashlizing” ALK.

Tadqiqot predmeti “O'zqishloqxo`jalikmashlizing” ALK faoliyatini boshqarishda tavakkalchilikni o`rni, boshqarish jarayonini optimal tashkil etish, kadrlar siyosati, innovatsion va salohiyatini takomillashtirish takomillashtirish masalalari olingan.

Mavzuning nazariy-amaliy ahamiyati. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida tavakkalchilikni boshqarish borasidagi nazariyalarni amaliyotga tadbiq etish, tavakkalchilikni boshqarishda iqtisodiy parametrlarni formulalar, tenglik va tengsizliklar orqali tahlil qilishni yo'lga qo'yish. Sanoat tarmoqlarini boshqarishda ilm-fanda erishilayotgan yutuqlarning amaliy ahamiyatini ochib borish va tadbiq qilish.

O'rganilganlik darajasi. Iqtisodiyotda sifat menejmenti tavakkalchilikni boshqarishni takomillashtirishga doir fikr-mulohazalar sohaning xorij olimlaridan M.A.Rogov, L.N.Tepman, A.S.Shapkin, L.E.Basovskiy, V.M.Mishin, I.M.Lifits, V.M.Klevleev, A.V.Raychenko, M.I.Knish, V.V.Puchkov, Yu.P.Tyutikov, D.Yermax, R.Lazer, D.Lorsh, K.Meyr, P.Milgrom, B.Meyn, D.Seyler, D.Sullivan, D.Tobin, M.Xessel, D.Charxem, A.Shleyfer kabilar asarlarida targ'ib etilgan jihatlarini atroflicha o'rganilgan. Bitiruv malakaviy ishi mavzusini boyitish maqsadida M.Sh.Sharifxo'jaev, G'.Hojahmedov, I.Yaxyayeva, M.Umarova, A.Usmonov, G'.H.Hojiahmedov,

I.K.Yaxyayeva, M.N.Umarova, A.A.Usmonov, D.Suyunov, M.B.Xamidulin, K.Tolipov, M.Bo‘taboev, Sh.Boboxo‘jaev, A.Obidov, D.S.Kosimova kabilarning ilmiy izlanishlari va o‘quv adabiyotlaridan samarali foydalanilgan.

Bitiruv malakaviy ishining tarkibi va tasnifi: Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi: kirish uchta bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati va ilovalardan iborat. BMI matni 72betni tashkil etib, 3ta jadval, 9ta rasm keltirilgan.

I BOB. Tavakkalchilikni boshqarishning nazariy asoslari

1.1 Boshqaruv ilmida tavakkalchilik tushunchasi va uning nazariy jihatlar

Umumjahon amaliyotida qabul qilingan tadbirkorlik va ishbilarmonlik faoliyati to'g'risidagi qonunchilik hujjatlarida tadbirkorlikka mulkiy mas'uliyat va o'zining tavakkalchiligi bilan amalga oshiriluvchi, daromad olishga yo'naltirilgan fuqarolar va ular guruhlarining mustaqil, tashabbuskor faoliyati deb ta'rif beriladi.

Ko'p hollarda tadbirkorlik mustaqillik, tashabbuskorlik, mas'uliyatlilik, faol izlanuvchanlik, jo'shqinlik va chaqqonlik kabi xislatlar bilan tavsiflanadi. Bu xislatlarning yagona jamlanmasi iqtisodiy faoliyatga xos bo'lib, to'liq asosli holda tadbirkorlik yoki biznes deb ataladi. Tadbirkor uzluksiz ravishda mehnat yutuqlarini ta'minlash uchun o'z hatti-harakatlarini takomillashtirib boradi, chunki yutuqlar ishlab chiqarish texnologiyalari va tovar sifatini o'zgartirishga, narx, iste'molchilar doirasi va boshqa ko'plab omillarga bog'liq bo'ladi.

Muammolar yechimining turli yo'llarini topish, tanlash va o'zgartirish faqat muqobil variantlar mavjudligidagina mumkin bo'ladi. Shu sabab tadbirkorlikning zaruriy sharti izlanishda va turli-tumanlik holatida iqtisodiy faoliyatning usullarini tanlash erkinligida namoyon bo'ladi. Biznesni tavakkalchiliksiz tasavvur etish mumkin emas.

Tavakkalchilikning kuchayishi - bu mohiyatan tadbirkorlik erkinligining aksi bo'lib, buning uchun o'ziga xos to'lov hamdir. Bozor munosabatlari sharoitida yashab qolish uchun texnikaviy yangilanish, dadillik va jo'shqin harakatga tayaniladi, bu esa o'z navbatida tavakkalchilikni kuchaytiradi. Demak, bundan tadbirkor tavakkalchilikdan qochmasligi, balki uning darajasini baholay bilishi va tavakkalchilikni pasaytirish maqsadida uni boshqara bilishi lozimligi kelib chiqadi.

Ishlab chiqarishning barcha sohalarida, ayniqsa kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda tavakkalchilik holatini o'rganish foydani oshirishga keng imkoniyat yaratadi. Sobiq ittifoqda boshqarish va iqtisodiyot nazariyasida tavakkalchilik voqeligiga mutlaqo e'tibor berilmagan. Shu sababli iqtisodiyot

katta yo‘qotishlarga uchragan.

Yuqorida ta’kidlanganidek, mamlakatimizning mustaqillikka erishishi, bozor munosabatlariga o‘tishi iqtisodiyotga oid fanlar turkumiga “risk” – tavakkalchilik tushunchasining kirib kelishiga sabab bo‘ldi.

Hozirgi kunda, respublikamiz universitet va institutlarida umumiy “risk menejmenti” bilan bir qatorda tarmoq va soha tavakkalchiliklari ham alohida fan sifatida o‘qitilmoqda.

Mavjud adabiyotlarda tavakkalchilikning xislat, xususiyat va elementlari obyektiv va subyektiv jihatlari, o‘zaro munosabatlari va mazmunini anglash turlicha tavsiflangan.

Tavakkalchilikning mohiyati to‘g‘risidagi xilma-xil fikrlar ko‘p hollarda bu hodisaning serqirraligi, amalda mavjud xo‘jalik faoliyati qonuniyatlarida uning to‘liq tan olinmasligi, shuningdek real iqtisodiy amaliyotda va boshqaruv faoliyatida yetarlicha qo‘llanilmasligi bilan sharhlanadi.

Bundan tashqari tavakkalchilik - bu bir-biriga mos kelmaydigan, ba’zida hatto qarama-qarshi real holatlar yig‘indisidan iborat murakkab jarayondir. Tavakkalchilik tushunchasi rus tilidagi “risk” so‘ziga ekvivalent sifatida olinadi. Endi “risk” toifasidagi tushunchaga nisbatan mavjud ba’zi-bir yondashuvlarni qarab chiqamiz.

Shunisi diqqatga sazovorki, maxsus lug‘atlarda (falsafa, harbiy, iqtisodiy va h.k.z.) “risk” tushunchasi umuman uchramaydi. U hatto katta sovet ensiklopediyasi va Sovet ensiklopedik lug‘atining oxirgi nashrlarida, besh tomli falsafiy ensiklopediya va falsafiy ensiklopedik lug‘atda hamda “Ilmiy-texnik taraqqiyot lug‘ati” va boshqalarda ham uchramaydi. Tahlillar adabiyotlarda “risk” to‘risidagi tushunchaga omadsizlik yoki xavf-xatarga (xavf-xatar holati) imkoniyat degan ta’rif keng tarqalganligini ko‘rsatadi. Iqtisodiy adabiyotlarda ham shunday hol ko‘zatiladi. Jumladan, “Moliyaviy menejment” kitobida unga quyidagicha ta’rif beriladi: “Risk - tavakkalchilik - bu bashorat qilinayotgan variantlarga nisbatan daromad ololmaslik yoki zararlarning paydo bo‘lish ehtimoliyatidir. “Zamonaviy biznesda tavakkalchilik” kitobida: tavakkalchilikka

ma'lum bir ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatni amalga oshirish natijasida qo'shimcha xarajatlarning paydo bo'lishi yoki daromadning olinmasligi hamda tashkilot tomonidan o'z resurslarini yo'qotish ehtimolligini anglash deb ta'rif beriladi².

Yuqorida keltirilgan barcha ta'riflardan: "tavakkalchilikni xavf-xatar, zarar ko'rish holati" - degan xususiy xislatini ajratib ko'rsatish mumkin bo'ladi. Lekin keltirilgan ta'riflar tavakkalchilikning barcha mazmuni va mohiyatini to'liq ifodalay olmaydi.

"Tavakkalchilik" ta'rifini to'liq belgilash uchun, oldin "tavakkalchilik vaziyati" tushunchasiga ta'rif berishimiz kerak, chunki bu bevosita "tavakkalchilik" atamasi mazmuni bilan uzviy bog'liqdir.

Biz rus lug'atida qabul qilingan "risk" so'zini "tavakkalchilik" deb tarjima qildik. Bu atamaga yana ekvivalent o'zbek tilida «qaltislik» va «risk»ni o'zini ishlatish kerak degan fikrlar bor. Chunki «Tavakkalchilik» so'zi «Risk»ni to'la mazmunini o'zbek tilida ifodalay olmaydi. Kelajak o'zbek tilida qaysi so'zni tanlashni ko'rsatib berar. «Vaziyat» tushunchasi u yoki bu faoliyat uchun imkoniyat yaratuvchi turli holat va shart-sharoitlar jamlamasining birikuvi deb ta'rif berish mumkin. Bunday holda vaziyat mazkur faoliyatini amalga oshirish uchun imkoniyat yaratish yoki unga to'sqinlik qilishi mumkin.

Har xil vaziyat turlari ichida, tavakkalchilik vaziyati alohida o'rin tutadi.

Aksariyat iqtisodiy jarayonlarni amal qilish va rivojlanishi noaniqlik ya'ni mavhumlik elementlarga tayanadi. Bu esa bir xil yechimi bo'lmagan vaziyatlarni yuzaga kelishiga asos bo'ladi.

Agar u yoki bu vaziyatni ehtimoliyati darajasini miqdor va sifat jihatdan aniqlash imkoniyati mavjud bo'lsa u tavakkalchilik vaziyati bo'ladi.

Tavakkalchilik vaziyatlardan «chiqish uchun», subyekt tanlov o'tkazadi va uni amalga oshirishga harakat kiladi. Tavakkalchilik tushunchasini anglash aynan shu jarayonda o'z ifodasini topadi. Subyektning faoliyat rejasi esa bu jarayon tavakkalchilik tushunchasini anglashda o'z ifodasini topadi. Amalga

² Xodiev B.Yu., Karlibaeva R.X., Akramova N.I. "Korporativ boshqaruv" T.: "Cho'lpon", 2011. – B.302.

oshirishga harakat qilish uchun qaror tanlovi bosqichida bo'lganidek, amalga oshirish bosqichida ham mavjud bo'ladi.

Bu va boshqa hollarda tavakkalchilik konkret ziddiyatlarni noaniq vaziyatda rivojidadagi qarama-qarshi intilishlari orqali amaliy yechimini topish usuli bilan subyekt tomonidan noaniqliklarni olish modelini ifodalaydi. Bunday sharoitda «Bozor va tavakkalchilik» kitobida keltirilgan «tavakkalchilik» tushunchasining ta'rifı ancha to'liq ifodalanadi. Tavakkalchilik- bu omadsizlik holatida vaqtincha tanlovga qadar bo'lgan holdan ham yomon vaziyatda bo'lish imkoniyati mavjud bo'lganida tanlov sharoitida amalga oshiriluvchi faoliyat (xatti-harakat)dir. Bu ta'rifda omadsizlik xavf-xatar holati bilan bir qatorda, alternativlik (muqobillik) kabi xislat ham ishtirok etadi.

Bizning fikrimizcha tavakkalchilikning ancha to'liq ta'rifı «Tavakkalchilik va uning jamiyat hayotidagi roli» kitobida berilgan.

Tavakkalchilik- bu muqarrar tanlov vaziyatidagi noaniqliklarni bartaraf etish bilan bog'liq jarayonda ko'zlangan natijalarga erishish omadsizlik va maqsaddan chekinish ehtimolini miqdor va sifat jihatdan baholash imkoniyati mavjud holdagi faoliyatidir.

«Tavakkalchilik»- hodisasida uning mohiyatini tashkil etuvchi va o'zaro bog'liq bo'lgan quyidagi asosiy elementlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- tanlangan muqobillikni (alternativni) amalga oshirish maqsadida ko'zlangan maqsaddan chekinish mumkinligi;

- ko'zlangan natijaga erishishning ehtimolligi.

- ko'zlangan maqsadga erishish uchun ishonchsizlik (ishonchning yo'qligi)

- muqobillikni noaniq sharoitdagi tanlovni amalga oshirish bilan bog'liq moddiy, ma'naviy va boshqa yo'qotishlarning mavjudligi.

Tavakkalchilikning muhim elementlaridan biri bu tanlangan maqsaddan chekinish ehtimolini borligidir. Bunday holdagi farqlanish ijobiy va salbiy xislatda bo'lishi mumkin.

Ko'rsatib o'tilgan elementlar, ularning o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'sirchanligi tavakkalchilikning mazmun mohiyatida namayon bo'ladi.

Shu bilan bir qatorda tavakkalchilikga uning mohiyatini anglash imkonini beruvchi bir qancha xislatlar xosdir.

Tavakkalchilikka uning mohiyatini anglash imkonini beruvchi xislatlar:

- 1.Qarama-qarshilik (zidlik)
- 2.Alternativlik (muqobillik)
- 3.Noaniqlik (mavxumlilik)

Qarama-qarshilik- tavakkalchilikning muhim xislatlaridan biri bo'lib u turli qarashlarda namoyon bo'ladi.

Tavakkalchilik- faoliyatining xilma-xilligini ifodalar ekan, bir tomondan tanlov muqarrarlik vaziyatida va noaniqlik sharoitidaligi murakkab uslublar bilan umum ahamiyatga moyil natijalarni olishga yo'naltirilgan bo'ladi. Shu bilan bir qatorda u konservatizm, do'g'matizm, qoloqlik kabi jamiyat tarakkiyotga ruhiy to'siqlarni bartaraf etadi. Tugamoq bo'luvchi ruhiy to'siqlarni bartaraf etadi va yangi istiqbolli faoliyat turlarini joriy etishga qarshilik jamiyat taraqqiyotiga tormoz qiluvchilarga qarshi muvoffaqiyatni ta'minlashga yo'naltirilgan yangi istiqbolli faoliyat turlarini joriy etishga tashabbuskor ijtimoiy eksprimentlarni yangi g'oyalarni amalga oshirishni ta'minlaydi.

Tavakkalchilikning bu xususiyati muhim iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy ruhiy oqibatga sabab bo'ladi chunki u jamiyat va texnika taraqqiyotini ta'minlaydi, jamoatchilikning fikrlash doirasiga ijobiy ta'sir etadi. Ikkinchi tomondan, tavakkalchilik avaiyurizm, valyuntarizm, subyektivizimga, ijtimoiy taraqqiyotni tormozlashga olib keladi.

Tavakkalchilikning qarama-qarshi tabiati mavjud tavakkal harakatlarning to'qnashuvida namoyon bo'ladi. Masalan u yoki bu harakatni amalga oshirish uchun maqbul yo'lni tanlagan kishi o'zini tavakkal ish qilgan deb hisoblasa, boshqa odamlar tomonidan u ehtiyotkorlik, har qanday tavakkalchilikdan xolis yoki aksincha deb baholash mumkin.

Tavakkalchilikning muqobillik xususiyati ikki va undan ortiq variantdagi imkoniyatlar yo'nalishlar harakatlar orasidan o'ziga mos - keluvchi variantni

tanlash zaruratidan kelib chiqadi. Tanlov imkoniyatining mavjud bo'lmashligi, tavakkalchilik holatini inkor etadi. Qayerdagi tanlov bo'lmasa u yerda tavakkal harakatdagi vaziyat yuzaga kelmaydi, demak tavakkalchilik mavjud bo'lmaydi.

Tavakkal vaziyatning aniq mazmuniga bog'liq xolda alternativlik turli darajada murakkablikga ega bo'ladi va u turli usullarda hal etiladi. Agar oddiy vaziyatlarda tanlov amalga to'plangan tajriba va ichki xis-tuyg'uga asoslansa, murakkab vaziyatlarda qo'shimcha maxsus usul va uslublardan foydalanish zarur. Tavakkalchilikni mavjudligi bevosita o'z mazmun shaklining xilma-xiligi bilan farqlanuvchi noaniqliklar bilan bog'liq.

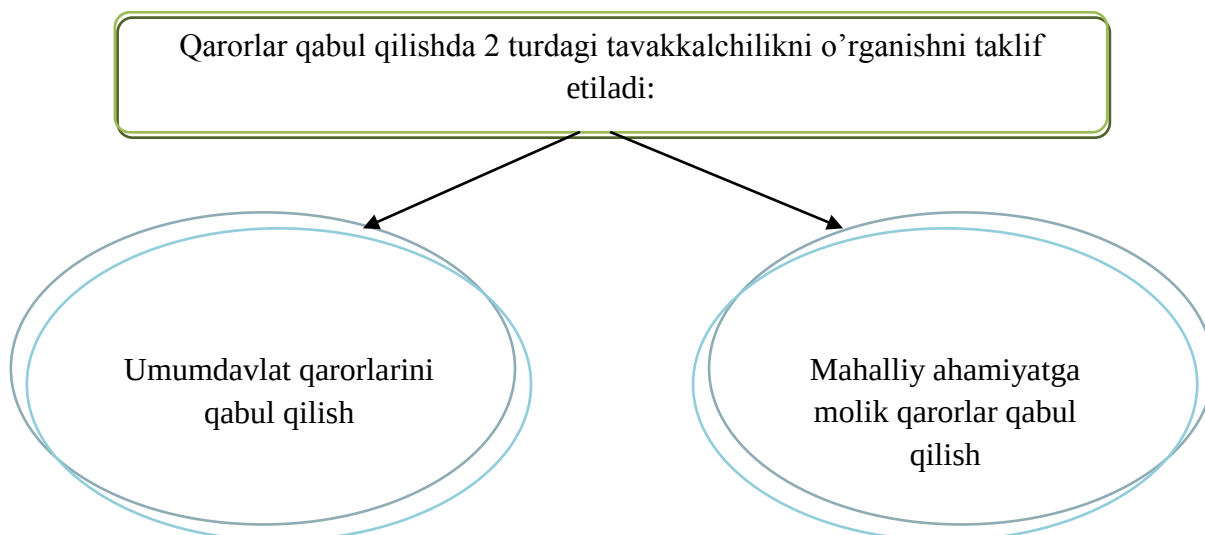
Tavakkalchilikning bu xislatiga tavakkalchilik manbaalarini o'rganayotganimizda batafsil to'xtalamiz. Bu erda biz faqat «tavakkalchilik»ni ishonchsiz va bir xillikni inkor etuvchi noaniqlikni «bartaraf etish»usullari sifatida qarab chiqamiz.

Tavakkalchilikni bu xislatiga e'tiborni qaratishimizning muhimligi shundan iboratki u noaniqlikning obyektiv va subyektiv manbaalarini inkor etadi va boshqaruv jarayonlarini amalda optimallashtiradi, qolaversa gap qandaydir noaniqliklarni to'liq bartaraf etish ustida emas (amalda mumkin bo'lmagan), balki ratsional alternativni tanlash maqsadida tavakkalchilikni hisobga olish zarurati ustida ketmoqda.

Tavakkalchilik- bu mumkin bo'lgan noaniqliklarda ma'lum hajmdagi faoliyatni bajarish, ya'ni bajariladigan ishlar natijasiga zarar yetkazuvchi har xil ziyonlar yoki katta hajmda daromad olish imkoniyatidir³.

Ko'p hollarda tadbirkor ma'lum bir tavakkal asosida ishlab chiqarishga majbur. Majburiy tavakkalchilikda tavakkalchilikni boshqarish uchun mumkin bo'lgan noaniqliklarni bartaraf etishga intilinadi. Iqtisodiyotning bozor munosabatlariga o'tishida talab va taklif munosabatlari orasida ham ma'lum bir tavakkalchilikga tayaniladi.

³ Sharifxo'jayev M., Abdullayev Yo. "Menejment". Darslik. T.: "O'qituvchi", 2001. – B.702.

1-rasm. Qarorlar o'rganish qabul qilishda tavakkalchilikni⁴.

Noaniq qarshiliklar natijasida yuzaga keluvchi tavakkalchilik «Vis major» deyiladi. Ko'p hollarda noaniqliklar va tavakkalchilikni sinash tushunchalar deyiladi. Lekin (tavakkalchilik uchun) noaniqliklar ba'zi hollarda tavakkalchilik sifatida ko'rinadi yoki ba'zi bir noma'lum hodisalarni paydo bo'lishida yoki paydo bo'lishi bizga noaniq vaziyat ehtimoli ko'rinishida paydo bo'ladi. Amalda uzoq muddatli va qisqa muddatli tavakkalchilik mavjud.

Uzoq muddatli tavakkalchilik qishloq xo'jaligi va uning tarmoqlarini rivoji bilan bog'liq bo'lib ko'p xollarda butun xalq xo'jaligi darajasida qabul qilinadi.

Qisqa muddatli tavakkalchilik kon'yunkturali hisoblanadi, ya'ni ma'lum vaqt davomida bajariladigan ma'lum turdagi ishlarni bajarishda qabul qilinadi.

Bundan tashqari tavakkalchilik o'zining mazmun va mohiyatidan kelib chiqib quyidagi turlarga bo'linishi mumkin: tarmoqlar bo'yicha tavakkalchilik va sohalar bo'yicha tavakkalchilik.

Rivojlanish yo'lini tanlash sohasidagi tavakkalchilik to'g'risidagi masalalar ichki va tashki bozor muammolari bilan bog'liq holda qarab chiqiladi.

Mamlakat iqtisodiyotini ko'zlangan masalalarida uni bajarayotgan korxona maqsadga erisha olmasa, bu yuqori organlarning rejalashtirishdagi xatosi bilan emas, balki shu korxonaning rejalashtirishdagi kamchiliklar tufayli sodir bo'ladi, deb hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan yondoshilganida rejalar qanchalik puxta

⁴ Сабиржанова Д., Туляганова Ш. Совершенствование корпоративного управления// Рынок, деньги и кредит.-2006.-№3.-С.62-64

ishlangan bo'lsa, tashkilot uchun tavakkalchilik shunchalik kam bo'ladi. Shunday qilib, ilmiy asoslangan rejalashtirish – bu tavakkalchilikning xatarli oqibatlarini kamaytirish usulidir. Shu bilan bir qatorda maxsus adabiyotlarda, rejalashtirish tavakkalchilikka qarshi kurash vositasi deb qaralmasligi lozim, - degan nuqtai nazar mavjud. Ilmiy asoslangan rejalashtirish – noaniqlarni kamaytiruvchi ishonchli omil hisoblansada, eng yaxshi reja ham, ijtimoiy iqtisodiy vaziyatdan yuzaga keluvchi noaniqliklarning barcha unsurlarini o'zida mujassamlashtira olmaydi.

Ichki va tashqi bozor bilan bog'liq tavakkalchilik turlari bir-biri bilan mustaxkam aloqada bo'lgan, bir biriga ta'sir etuvchi ko'plab umumiy unsurlarga ega. Shuning uchun tavakkalchilikning bu ikki turini birinchi navbatda ichki va tashqi bozor uchun xarakterli bo'lgan xislatlarini inobatga olib qarab chiqamiz. Ichki bozor bilan bog'liq tavakkalchilikning tashkil etuvchi muhim unsurlariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

- eski va yangi mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi va strukturasi aniqlash bilan bog'liq tavakkalchilik (Biz bu masalani yangi va eski mahsulotlarni parallel ishlab chiqarishning afzalligi va kamchiliklari to'g'risida gapirganimizda ko'rib chiqqan edik);

- mahsulot ishlab chiqarishda yangi mahsulot ulushini sezilarli darajada ortishini ilmiy tadqiq qilishni moliyalashtirish to'g'risida bir qarorga kelish bilan bog'liq tavakkalchilikni o'sishi (bu erda yangi ishlab chiqarilgan mahsulot talab darajasidagi sifatga javob bera oladimi? degan masalaga befarq bo'lib bo'lmaydi). O'zini oqlagan yangi texnologiya importi rivojlanish sohasidagi tavakkalchilikni pasaytiradi, shuningdek u ortiqcha foyda qismini saqlab qolish imkonini yaratadi (baho tarkibidagi tavakkalchilik ulushini kamaytirish hisobiga), chunki mahsulot bozorga baho egri chizig'ini ancha yuqori nuqtasida ekanlichidagi narxda boradi.

Ishlab chiqarish bilan bog'liq tavakkalchilik (ya'ni tashkilot ixtiyorida ma'lum bir davr davomida oldindan nazarda tutilgan sifat va miqdordagi ishlab chiqarish zahiralari bo'ladimi?)

-bozor bilan bog'liq tavakkalchilik (ya'ni yangi va eski mahsulot taklifi to'lovga qobil talab miqdoriga mos keladimi?)

Xarajat va narx bilan bog'liq tavakkalchilik (ya'ni oldindan hisoblangan yoki past narxda sotilganda to'lovga qobil talab mahsulotga bo'lgan ehtiyoj xarajatlarini qoplaydimi? va haqiqiy xarajatlarni hisobga olganda daromad olish mumkinmi)

Korxonani rivojlantirish sohasiga oid qaror qabul qilishda ko'proq darajada xalqaro mehnat taqsimoti va uning ehtiyojiga tayanish lozim bo'ladi. Buning mazmuni shuki, nafaqat bizdagi mavjud moddiy resurslar birinchi navbatda ichki ehtiyojlarni qoldirish zaruratidan kelib chiqqan holda balki xalqaro iqtisodiy tendensiyalarini, ulardan foydalanish, nisbatan qulaylik darajasini hisobga olib taqsimlanishi lozim.

Boshqacha qilib aytganda mavjud resurslar ma'lum darajadagi noaniqlikda baholanuvchi tashqi omillarni o'rganish asosida taqsimlanishi va qayta taqsimlanishi lozim.

Barcha bu dalilsiz baholar o'z ichiga xilma-xil tavakkalchilik elementlarini oladi: aynan kutilgan va kutilmagan hodisalarni kelgusida sodir bo'lish yoki bo'lmasligi bilan bog'liq tavakkalchilik, (har xil teng sharoitda) oldindan baholash tizimidagi o'zgarishlar imkoniyati bilan bog'liq tavakkalchilik; foydalanilayotgan oldindan baholash davomidagi axborotlarning aniqligi bilan bog'liq tavakkalchilik.

Agar ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqarilsa va u yangi mahsulot bo'lsa u holda bu mahsulot iste'molchi tomondan faqatgina ishlab chiqarishda texnologik qayta ko'rishdan so'nggina foydalanilishini hisobga olish lozim. Shuning uchun yangi uskunalarni olish, uni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan kapital qo'yilmani qo'shimcha xarajatlar va iste'molchi tomonidan bu xarajatlarni qoplash manbaalarini hisobga olish zarur.

Agar gap an'anaviy mahsulotlar ustida borsa, u xolda texnologiyani yangilash, ancha zamonaviy yoki ancha arzon mahsulot ishlab chiqarishga sabab bo'ladi.

Kundalik ehtiyoj mollari ustida gap borsa (tekistil, tamaki, oziq-ovqat va kiyim-bosh tovarlari), yangi mahsulotni bozorda paydo bo'lishi va bozorni bu tovar bilan to'yinishi, ularni sotishda qiyinchilik tug'diradi.

Eski mahsulot ishlab chiqarilgan holatda bunga qo'shimcha iste'mol strukturasini o'zgarishi ham qo'shiladi.

Raqobatchilarning ishlab chiqarishni rivojlantirishlari yo'nalishidagi imkoniyatlari to'g'risidagi axborotlardan doimo xabardor bo'lib turish lozim va bu axborotlarni quyidagi uch manbaadan olish mumkin:

- chet ellardagi ilmiy tadqiqotlar axborotidan;

- kapitallar to'g'risidagi axborotlardan (qimmatli qog'ozlar va aksiyalar chiqarishga yo'naltirilgani);

- dotatsiya, imtiyoz va davlat subsidiyalari to'g'risidagi ma'lumotlardan (davlat tomondan qo'llab quvvatlanuvchi ilg'or mahsulotlarni ishlab chiqarish texnologiyasini ishlab chiqish bilan bog'liq tadqiqotlar).

Tavakkalchilikni boshqarish bu qandaydir darajada tavakkal vaziyatlar sodir bo'lishi imkoniyatini bashorat qiluvchi hamda ularning salbiy oqibatlarini bartaraf etish imkonini beruvchi tadbirlar, usullar va uslublar jamlanmasi deb ta'rif beriladi. Tavakkalchilikni boshqarish bir tizim sifatida 2 kichik tizimdan tashkil topadi. Unga boshqariluvchi quyi tizim (boshqaruv obyekti) va boshqaruvchi quyi tizim (boshqaruv subyekti) kiradi.

Tavakkalchilikni boshqarish tizimida boshqaruv obyekti bo'lib kapital kiritishning tavakkalchiligi va tavakkalchilikni amalga oshirish jarayonlari xo'jalik subyektlari (tadbirkor va raqiblar, raqobatchilar, qarz oluvchi va qarz beruvchilar, sug'urtachi va sug'urtalanuvchilar) orasidagi iqtisodiy munosabatlarga aytiladi.

Bu sohada tadbirkorning asosiy vazifasi-loyiha qanchalik daromadli bo'lsa, uni amalga oshirishda tavakkalchilik darajasi shunchalik yuqori bo'lishidan kelib chikib, mazkur loyiha uchun daromad va tavakkalchilikning birikuvini optimal darajada ta'minlovchi harakat variantini topishdan iborat bo'ladi. Bu yerda shuni qayd etish lozimki, ilmiy jarayonning ajralmas bo'lagi bo'lgan

tavakkalchilikning mavjudligi, shuningdek, bu sohada qo'llanilayotgan boshqaruvga ta'sir vositalari shunga olib kelmoqdaki, tavakkalchilikni boshqarish qator hollarda maxsus mustaqil kasbiy faoliyat sifatida namoyon bo'lmoqda.

**Kutilayotgan tavakkalchilikni aniqlash va uni darajasini
pasaytirish**

- kuchaygan tavakkalchilik sohalarini aniqlash;
- tavakkalchilik darajalarini baholash;
- tashkilot uchun mos keluvchi tavakkalchilik darajasini taxlil qilish;
- zarur vaziyatlarda tavakkalchilik darajasini pasaytirish yoki undan himoyalaniish tadbirlarini ishlab chiqish;
- tavakkalchilik hodisasi sodir bo'lganida undan ko'rilgan zararni maksimal darajada qoplash bo'yicha tadbirlar ishlab chiqish.

**2-rasm. Kutilayotgan tavakkalchilikni aniqlash va uni darajasini
pasaytirish⁵.**

Bu turdagi faoliyatni ixtisoslashgan institutlar mutaxassislari, sug'urta kompaniyalari, shuningdek, moliyaviy, tavakkalchilik bo'yicha menjerlar sug'urta mutaxassislari amalga oshiriladi.

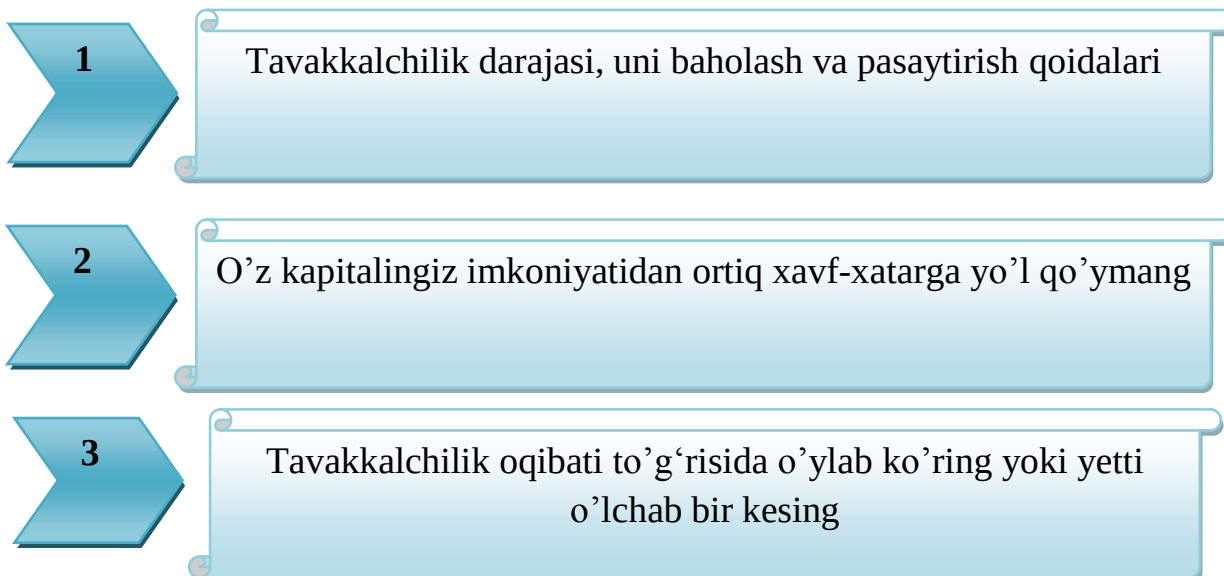
Tadbirkorlik faoliyatining xususiyatiga qarab, tavakkalchilik sharoitida qaror qabul qilish yoki uni amalga oshirish bo'yicha aniq usul va uslublar ma'lum darajada farq kiladi, hamda firmaning maqsadga erish uchun tanlangan strategiyasi, konkret vaziyatga bog'liq bo'ladi.

Birinchi prinsipni amalga oshirishning ma'nosi shuki tadbirkor qaror qabul qilishda quyidagilarga e'tibor berishi lozim:

⁵ Сабиржанова Д., Туляганова Ш. Совершенствование корпоративного управления// Рынок, деньги и кредит.-2011.-№3.-С.62-64.

-agar ishi aksiga sodir bo'lsa ko'radigan zararini maksimal hajmini hisobga olishi;

-uni kirayotgan kapitali va boshqa xususiy moliyaviy resurslar bilan taqqoslab kelgusida ko'rilgan zarar bankrotga olib kelmasligini hisobga olish lozim.

3-rasm. Tavakkalchilik darajasini pasaytirish bo'yicha tavsiyalar⁶.

Ikkinchi prinsipni amalga oshirish esa tadbirkor ko'rinisih mumkin bo'lgan zarar miqdorini bilgan holda tavakkalchilik ehtimoli qanday uning oqibati nimaga olib kelishni aniqlashini hamda bu ma'lumotlar asosida tadbirkor tavakkalchilik xatari uchun mas'uliyatini o'z zimmasiga olish yoki shu mas'uliyatni o'zgalar (sug'urtalash orqali) zimmasiga yuklash yoki shu tadbirni bajarishdan voz kechish to'g'risida qaror qabul qilishni talab qiladi. Uchinchi prinsipni amalga oshirishda tadbirkor xatarga borishni tavakkal qilishda uning nazarida tutayotgan natijalarni, yo'qotish hajmini hisobga olish lozim.

1.2 Korxonalarda tavakkalchilikni boshqarishning turli yondashuvlar

Tadbirkor uchun tavakkalchilikdan ko'rilgan zarar va foyda nisbatan qoniqarli bo'lsagina tavakkal qilish tug'risida bir qarorga kelish mumkin. Bu yerda shuni ta'kidlash lozimki, har bir yuqorida qayd etilgan nisbatni mos kelgan har bir aniq vaziyati xilma xil bo'lib u ko'plab omillarga ya'ni mulkiy

⁶ Мартин Г., Хетрик С. "Корпоративные репутации, брендинг и управление персоналом". Учебник. М.: «Группа ИДТ», 2013. – 23-с.

xolatga tadbirkorning tavakkalchilik xavf-xatari sohasidagi siyosati, taktika va strategiyasi loyiha vazifa va maqsadlariga bog'liq bo'ladi. Vaholanki, mas'uliyatining bu masalasi ham iqtisodiy va huquqiy jihatlar mavjud. Xo'jalik qarorlari bilan bog'liq tavakkalchilikdagi mas'uliyat masalalari, amaliy tajribalar va bu sohada to'plagan tajribalar to'g'risida batafsil to'xtalamiz.

Tavakkalchilik tushunchasi tabiiy fanlarda aniqlab o'z ta'rifini topgan hamda matematik formulalarda ifoda etilgan. Ammo iqtisodiyot o'ziga xos xislat va xususiyatga ega. Shuning uchun «xo'jalik tavakkalchiligi» degan maxsus atamani ta'rifini berishimiz zarur. Keyingi yillarda ko'plab maqola va ilmiy ishlarda mualliflar tashkilotning xo'jalik faoliyati, rejalashtirish, bozor mexanizmi, talab va taklif munosabatlarini qarab chiqishda xo'jalik tavakkalchiligi masalalariga katta e'tiborni qaratmoqdalar. Biz ko'plab hollarda, ilmiy xulosalarda yuqorida aytib o'tilgan sohalarda qarorlar qabul qilishda tavakkalchilik elementlarini hisobga olish zarurligini va xatto uni maqsadga muvofikligini qayd etilgashini ko'zatdik. Aksariyat mualliflar texnikaviy va xo'jalik qarorlarini qabul qilishni tavakkalchiliksiz amalga oshirib bo'lmaydigan g'oyani ilgari surmoqdalar chunki tavakkalchilikni tan olmaslik, rivojlanishga sun'iy to'siq qo'ygan bilan barobardir. Biz ishlari bilan tanishgan yana bir guruh mualliflar: tavakkalchilikning mohiyati-maqsadiga erishishda ko'riladigan zararda emas. Balki maqsadga erishish uchun yo'nalishni o'zgartirish to'g'risida qabul qilingan qarorlar uchun yaratilgan imkoniyatda degan g'oyani ilgari suradilar. Tavakkalchilik tushunchasini ko'rinishi mumkin bo'lgan zarar imkoniyati darajada tor ma'noda talqin qilinishi uni iqtisodiy sohada to'g'ri qo'llanilishini ancha cheklab qo'yadi.

Shuni ham qayd etish lozimki, ba'zi iqtisodchilar so'zma-so'z «tavakkalchilik» va «noaniqlik» terminlar tushunchalari orasidagi farqni izlashadi. Noaniq vaziyatlardan tavakkalchilik vaziyati sifatida sodir bo'lishi ehtimoli bo'lgan va hatto baholangan noma'lum hodisalar qaraladi. Ayni paytda sodir bo'lishi ehtimolini oldindan bilmagan noaniq vaziyatlar endi biz an'anaviy usullar bilan bartaraf etolmagan vaziyatlarni - «noaniqlik» deb ataymiz. Bundan

ancha mashhur bo'lgani «vis major» (yengilmas to'siq) bo'lib, uning sodir bo'lishi hamma vaqt to'la tasodifdir.

Shuni qayd etish lozimki, rejalashtirilgan kelgusi natijalardan chekinish hamma vaqt zarar ko'rish bilan bog'liq bo'lmay, goho qo'shimcha daromad ham keltiradi. Shunga ko'ra daromad tavakkalchiligi ham mavjud bo'lib, u xarajatlar qilish tavakkalchiligi bilan bir katorida namoyon bo'ladi va qo'shimcha daromad (foyda) olishdagi tavakkalchilik darajasini baholash imkonini beradi.

Iqtisodiy o'sishda tasodifiy omillar ta'sirini tan olinishi, kutilgan vaziyatni sodir bo'lishini orqaga surishi, yoki uni mazmun-mohiyatini o'zgartirishi mumkinki, u o'z-o'zidan kun tartibiga, xo'jalik tavakkalchiligi muammolarini qo'yadi. Iqtisodiyotni davlat boshqaruvi sharoitida 2 turdagi xo'jalik tavakkalchiligi mavjud, aynan xalq xo'jaligi tavakkalchiligi (global, umumiy) va tashkilot doirasidagi tavakkalchilik (lokal, mahalliy) bo'lib, ular dialektik yagona qarama-qarshilikda turadi, bir-birini to'ldiradi, bir-biriga ta'sir etadi, ayni paytda ma'lum darajada avtonom holda uchraydi. Ular shuningdek, o'zaro qarama-qarshi mayl, rag'batlarni tashuvchi hamdir, ayniqsa u iqtisodiy muhit ikkala tavakkalchilik vaziyatini vujudga keltirish uchun bir xil imkoniyat yaratganda yaqqol namoyon bo'ladi. Tavakkalchilik elementlarini paydo bo'lish imkoniyatlari nafaqat yirik yo'qotishlarda ifodalanadi, balki birinchi navbatda katta daromad olishda ham gavdalanadi, shuning uchun ham barcha xo'jalik rahbarlari tavakkalchilikka borishadi. Bir xil sharoitda olinadigan katta daromad-jadval rivojlanish natijasidir.

Moliya bilan bog'liq tavakkalchilik- bu ehtimol qilinadigan moliyaviy zararlar bo'lib, u o'z navbatida investitsiya va pulning sotib olish qobiliyati bilan, shuningdek:

- inflyatsiya;

- valyuta bilan bog'liq bo'lgan tavakkalchilik turlariga bo'linadi.

Inflyatsiya bilan bog'liq tavakkalchilik – bu olingan daromadlarning qadri yuqori inflyatsiya oqibatida tezroq qadrsizlanishini bildiradi.

Valyuta bilan bog'liq tavakkalchilik- bu chet el valyutasi kursining o'zgarishi oqibatida ko'riladigan katta zararni bildiradi. Bu tavakkalchilik eksport-import operatsiyalarini, shuningdek, valyuta operatsiyalarini baholashda o'ta zarurdir.

Investitsion tavakkalchilik o'z o'rnida quyidagi turlarga bo'linadi:⁷

Tizimli tavakkalchilik- u yoki bu bozorda konyukturaning yomonlashishi yoki tushib ketishi oqibatida ehtimol qilinadigan zarar. Bu tavakkalchilik investitsiyani aniq bir obyektga emas, balki muayyan bozor (masalan, valyuta bozori, ko'chmas mulk bozori va boshqalar) uchun barcha qo'yilgan mablag' bo'yicha tavakkalchilikni ifodalaydi. Bunda investor katta zarar yetkazmasdan turib o'z mablag'ini qaytara olmaydi.

Tizimli tavakkalchilik usulida investitsiyani qaysi bir aktivga tavakkal qilib sarflash maqsadga muvofiqligi aniqlanadi.

Selektiv tavakkalchilik- u yoki bu bozorda investitsiya obyektini noto'g'ri tanlab olinishini oqibatida ko'riladigan tavakkal zarar yoki boy berilgan naf. Masalan, qimmatli qog'ozlar portfelini shakllantirishda fond birjasidagi qimmatli qog'ozlarni noto'g'ri tanlash oqibatida ko'riladigan zarar shunday tavakkal turiga kiradi.

Kredit tavakkalchiligi- qarz olgan tomonning o'z majburiyatlarini to'lay olmaslik xavfi. Bank yaxshi foyda ko'rishi uchun kreditlash xavfini kamaytirishi shart. Bank hamisha qarzning o'z vaqtida va foiz bilan qaytib kelishi qay darajada mumkinligini nazarda tutib tavakkalga boradi. Bunday tavakkalchilikka kreditni to'lash muddatini kechiktirish yoki obligatsiyalarga to'lashni "muzlatib" qo'yish misol bo'ladi.

Korxona tavakkalchiligi investitsiya obyekti bo'lgan aniq korxona faoliyati bilan bog'liq. Garchi bu tavakkalchilik tarmoq va regional tavakkalchiliklar ta'siri ostida bo'lsada, undagi tavakkal darajasi korxonaning bozordagi mavqei, doimiy mijozlar (iste'molchilar)ning bo'lishi, ishlab chiqarilayotgan

⁷ Мартин Г., Хетрик С. "Корпоративные репутации, брендинг и управление персоналом". Учебник. М.: «Группа ИДТ», 2013. – 33-с.

mahsulotning sifati va boshqalarga bog'liq.

Tavakkalchilikni hisobga oluvchi rejalashtirilgan tadbirda ijobiy natijaga erishishni ta'minlovchi sharoit yaratish murakkab ish. Bu sharoit birinchi navbatda iqtisodni boshqarish tizimi bilan belgilanadi.

Davlat tomonidan boshqariluvchi iqtisodiyotni boshqarish tizimida katta rolni (katta hajmda) tashkilotlar o'ynaydi. Ular nafaqat o'zlari ishlab chiqaruvchi mahsulotlar miqdorini belgilaydi, ya'ni kelgusida ularni sotilishga tavakkalchilikga boradi va shuning uchun ham tashkilot rivoji uchun yo'naltirilgan bir qism mablag' ularning xususiy qarorlari ixtiyorida bo'ladi.

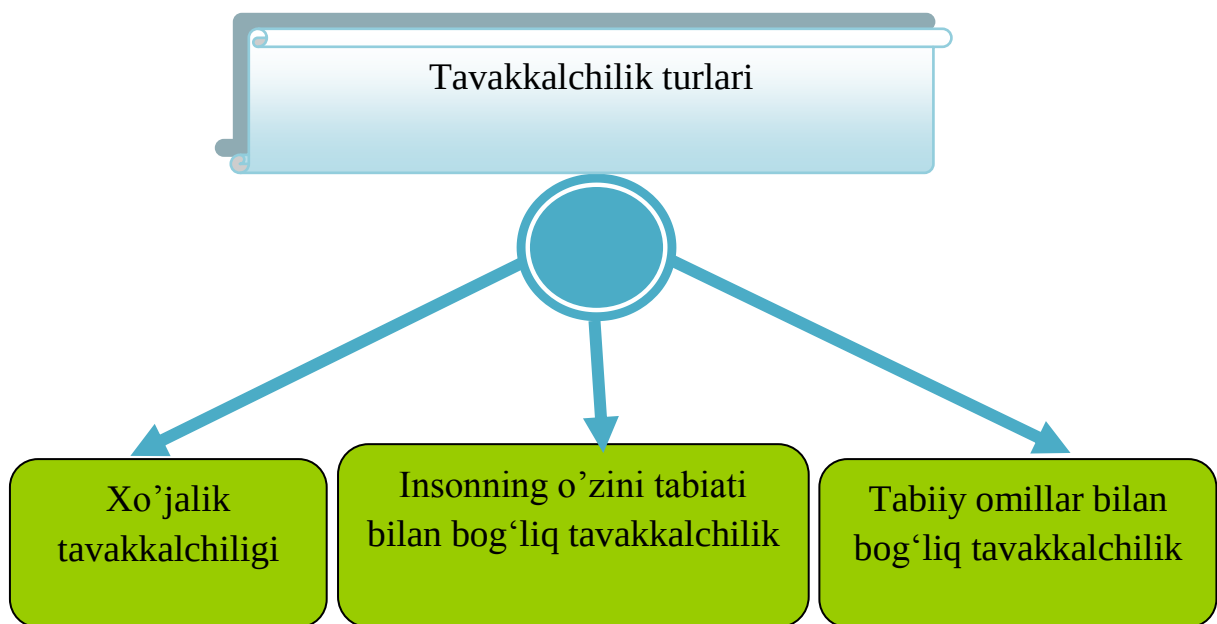
Xozirgi vaqtda iqtisodiy shart sharoit tashkilot darajasida, shuningdek xalq xo'jaligining barcha darajasida, jadal rivojlanish bilan bog'liq tavakkalchilikni qabul qilish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Lekin bunday xulosa bizni o'ta noto'g'ri yo'nalishga olib borishi mumkin. Bir tomondan u xalq xo'jaligining barcha tarmoqlarini rivojlantirishda kon'yunktura imkoniyatlardan foydalanish va uni ta'rifini o'z ichiga olmaydi, ikkinchi tomondan tashkilot oldida istiqbolli rivojlanishni to'sib qo'yadi. Xalq xo'jaligining barcha tarmog'i, alohida tashkilot rivoji uchun bunday xulosaning naqadar salbiy ekanligini quyidagi misolda aniq qurish mumkin.

Tashkilot ishlab chiqarishdagi o'zining tutgan o'rnidan kelib chiqib, kon'yunkturaviy o'zgarishlarga jadal moslashadi. Lekin u faqatgina barqaror kon'yunkturaviy intilishlardan o'zining joriy rejalarini amalga oshirishda foydalanadi.

Qaror qabul qilishning bu jarayoni nafaqat o'z imkoniyatlarini hisobga olishga tayanishi, balki shunday strategiyani ishlab chiqishi kerakki, u «hamkor»lar, hamda raqiblarning xatti harakati va qabul qilishi mumkin bo'lgan qarorlarini ham hisobga oladi. Faqat bunday mo'ljallarni obyektiv baholash orqaligina tashkilotni kelgusi muvaffaqiyatini ta'minlash mumkin.

Bu tavakkalchilik eng sodda qarordan tortib eng murakkab qarorgacha barchasini ajralmas xislati ekanini yaqqol namoyon etadi.

4-rasm. Tavakkalchilikni kelib chiqishiga qarab turlari⁸.

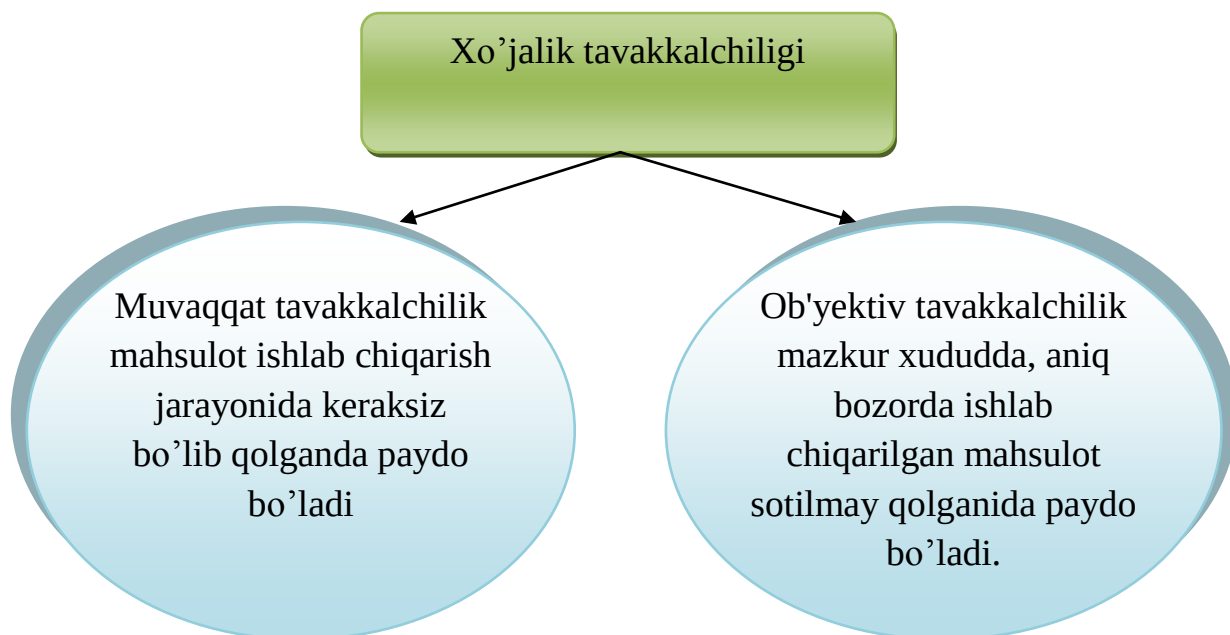
Qolaversa, «xo'jalik tavakkalchiligi» tushunchasi o'z tarkibiga bevosita tabiat omillari bilan bog'liq tavakkalchilikni hamda keyingi 2 turdagi tavakkalchilikni iqtisodiy oqibatlarini biriktiradi.

Ayni paytda jamiyatning iqtisodiy hayoti inson tabiati va tabiiy omillar bilan bog'liq tavakkalchilikka aks ta'sir ko'rsatadi va ularning mazmunini o'zgartiradi. Bu o'zaro bog'liqlikda bir qancha ta'sir etuvchi omillar shakllanadi, masalan «inson tabiati bilan bog'liq tavakkalchilikda quyidagi elementlarini (masalan: kasallik, baxtsiz hodisa, o'lim, qobiliyat, xayrixohlik va boshqalar), «iqtisodiy» elementlarini (masalan: ish kuchini qo'nimsizligi, kamomad, o'zlashtirish, ishchilarni malaka darajasi, iqtisodiy manfaatdorlik) kabilar.

Qayd etib o'tilgan tavakkalchilik turlaridan xo'jalik tavakkalchiligi uchun ancha muhimi bu tabiat omillari bilan bog'liq tavakkalchilik bo'ladi, tabiiyki u ishlab chiqarishi kimyoviy, biologik va boshqa tabiiy jarayonlar bilan bog'liq. Xo'jalik tavakkalchiligi kategoriyalari noaniq sharoitlarda ishlab chiqarishni rejalashtirish, iqtisodiy qonunlar tavsifi, ishlab chiqarish jarayonlari, tadbirkorlik daromadi kabi siyosiy, iqtisodiy tushuncha va masalalar bilan bog'liq, uning

⁸ Sharifxo'jaev M., Abdullaev Yo. «Menejment». Darslik. T.: «O'qituvchi», 2001. – B.702.

tahlili nafaqat ta'kidlangan kategoriyalarni tadqiq etish uchun balki mustaqil kategoriya sifatida ham zarur.

5-rasm. Xo'jalik tavakkalchiligi ⁹.

Tadbirkorlik daromadini tadqiq etishdagi tavakkalchilik to'g'risida klassik nazariyotchilar (Senior, Mill) boshlanishda tadbirkorlik daromadi strukturasini foiz (kiritilgan kapitalga nisbatan xissa sifatida), tadbirkorning ish haqi, va nihoyat tavakkalchilik uchun to'lov (tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq tavakkalchilik imkoniyatlarini koplasi misolida) kabi bo'laklarga ajratdilar. Natijada ko'pchilik xorijiy iqtisodchilar (Samyo'l Rod, Seligman, Sey, Klark va boshqalar) tadbirkorlik daromadini bevosita tavakkalchilik nuqtai nazaridan turib ya'ni tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liq tavakkalchilikni baholay olishda deb ifodalamoqda.

Har qanday xo'jalik faoliyatida hamma vaqt xo'jalik operatsiyalarining u yoki bu xususiyati oqibatida pul mablag'larini yo'qotish xavf-xatar mavjud bo'ladi. Ana shu xavf-xatar moliyaviy tavakkalchilikni tashkil etadi.

Moliyaviy tavakkalchilik bu tijorat tavakkalchiligidir. Tavakkalchilik toza va spekulativ bo'lishi mumkin. Toza tavakkalchilik- zarar yoki pullashgan natijalarga erishish imkoniyatini bildiradi. Spekulativ tavakkalchilik-ham

⁹ Мартин Г., Хетрик С. "Корпоративные репутации, брендинг и управление персоналом". Учебник. М.: «Группа ИДТ», 2013. –43-с.

ijobiy, ham salbiy natijaga erishish imkoniyatini ifodalaydi.

Moliyaviy tavakkalchilik – demak bu spekulativ tavakkalchilikdir. Investor venchur moliyalashtirishni amalga oshirar ekan, u oldindan o‘zi uchun ikki natija; foyda yoki zarar ko‘rishini bildiradi. Moliyaviy tavakkalchilikning xususiyati shundaki; u moliyaviy kredit va birja sohalarida o‘tkazilgan qandaydir operatsiyalar, qimmatli qog‘ozlar birjasidagi operatsiyalar natijasida ko‘rilishi mumkin bo‘lgan zarar ehtimoliyatidir.

Investor moliyaviy tavakkalchilik xatarini pasaytiruvchi aniq vositalarini tanlar ekan quyidagi tamoyillardan kelib chiqishi kerak:

- o‘z mablag‘idan ortiq miqdordagi xatar bilan tavakkalchilik qilmaslik kerak.

- tavakkalchilik xatarini oqibatini o‘ylashi kerak.

- o‘z daromad ishtiyoqida katta xatarga bormaslik kerak.

Birinchi tamoyil amalga oshirishning mazmuni shuki, kapital kiritishdan oldin, investor:

- maksimal darajada ko‘rishi mumkin bo‘lgan zarar hajmini aniqlashi;

- «uni kiritiladigan kapital hajmi bilan taqqoslashi»;

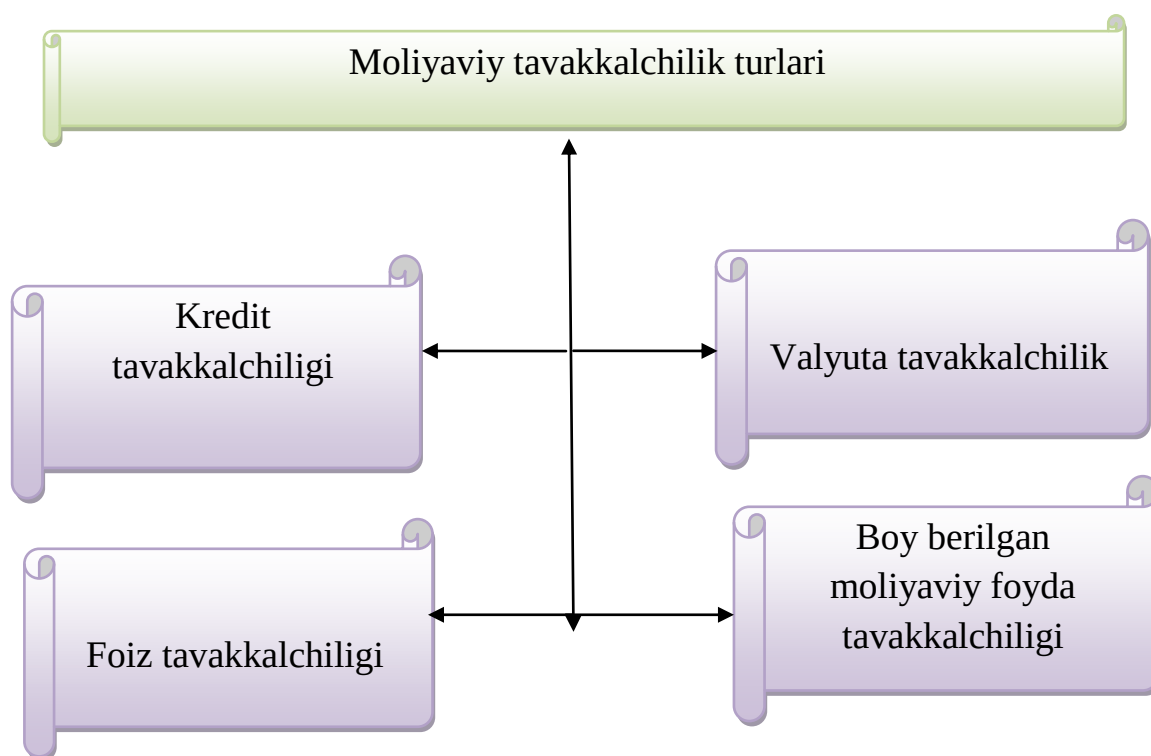
- uni o‘zining barcha xususiy moliyaviy resurslari bilan taqqoslanish agar bu kapitaldan ajralib kolsa, bankrot bo‘lmasligini aniqlashi kerak.

Kiritiladigan kapitaldan ko‘riladigan zarar xajmi shu kapital hajmiga teng, yoki undan ortiq yoki kam bo‘lishi mumkin. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalashda zarar hajmi qoidaga ko‘ra venchur kapital hajmiga teng bo‘ladi.

Moliyaviy tavakkalchilikni turli vosita va usullari yordamida oldini olish mumkin. Unday vositaga, tavakkalchilikdan saqlanish, boshqalar zimmasiga o‘tkazish, tavakkalchilik darajasini pasaytirish kiradi. Tavakkalchilikdan saqlanish- bu tavakkalchilik bilan bog‘liq ishlarni qilishdan voz kechish demakdir.

Lekin tavakkalchilikdan voz kechish investor uchun bo‘lgusi daromaddan voz kechish demakdir. Tavakkalchilikni saklab qolish- bu tavakkalchilik xatarini

investorda ya'ni investor zimmasidan ma'suliyatni qoldirish demakdir. Investor venchur moliyalashtirishni amalga oshirar ekan, u venchur moliyalashtirishdan ko'riladigan zarar o'rnini o'z mablag'i hisobidan qoplanishini oldindan biladi.

6-rasm. Moliyaviy tavakkalchilik turlari¹⁰.

Tavakkalchilik xatarini boshqa shaxs zimmasiga o'tkazish- bu investor barcha xatar uchun ma'suliyatni o'zini sug'urtalash orqali sug'urta idorasi zimmasiga o'tkaziladi.

Tavakkalchilik darajasini pasaytirish-yo'qotish hajmi va sodir bo'lish ehtimoliyatini qisqartirishni bildiradi.

Limitlash – bu limitlar o'rnatish, ya'ni savdo, kapital, xarajat summalariga ma'lum bir chegara qo'yishdir. Cheklashlar, limitlash- tavakkalchilikni pasaytirishning muhim vositasi hisoblanadi. U banklar tomonidan ssudalarning berilishida, xo'jalik subyektlari tomonidan tovarlarning (kredit kartochkalari orqali) kreditga sotilishida, investorlar tomonidan ma'lum bir miqdor kapitalni aylantirishda qo'llaniladi.

Sug'urtalashning mohiyati shundaki, investor tavakkalchilik xatarini oldini olish uchun bir qism daromadidan kechishga tayyor turadi, ya'ni u

¹⁰ Sharifxo'jaev M., Abdullaev Yo. "Menejment". Darslik. T.: "O'qituvchi", 2001. – B.702.

tavakkalchilik darajasini nolga tenglashtirish uchun to'lovga tayyor bo'ladi. Aslida, agar sug'urta qiymati kutilayotgan zarar bilan teng bo'lsa, (ya'ni, 200 ming so'm ko'rilishi kutilayotgan zararning sug'urta polisi 200 ming so'm bo'lsa), u holda investor tavakkalchilikni qabul qilmaslikka harakat qiladi. Chunki, u aniqlangan moliyaviy yo'qotishlarning o'rnini to'ldirish uchun o'zini sug'urtalaydi. Moliyaviy tavakkalchilikni sug'urtalash uning darajasini pasaytiruvchi keng tarqalgan usullardan biridir.

1.3 Korxonalarda tavakkalchilikni boshqarishning xorij tajribasi

Qarorlar loyihasini tayyorlashda chop etilgan rivojlangan mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar bashoratlarini o'rganish kerak. Lekin bu erda ham o'ziga xos murakkablik mavjud. Chunki bu bashoratlarning asosiy maqsadi davlat va tadbirkorlar uchun asosiy iqtisodiy ko'rsatgichlarni shakllantirish to'g'risida (jamoatchilik xarajatlari, zaxiralar xolati, shaxsiy iste'mol, eksport, import, narx, bandlik, sanoat ishlab chiqarish, ish haki darajasi va uning dinamikasi) ma'lumot berishdan iboratdir.

Amerikalik ishbilarmonlarga xos bo'lgan tavakkalchilikni Amerika iqtisodiga chapani muhojirlar olib kelganlar va singdirganlar. Ular o'troq va ehtiyotkor yerli aholini o'z ishbilarmonlik faoliyatida tavakkalchilik ham qilib turishga majbur etishgan.

Amerkacha ta'rifga ko'ra, tavakkalchilik- bu biron ish bilan shug'ullanish oqibatida zarar ko'rib qolishdan qutilib qolish imkoniyati. Albatta, ba'zi xavflarni sug'urta kompaniyalari bilan shartnoma tuzish orqali ulushini olish mumkin. Biroq xavfning asosiy og'irligi, ya'ni:

- menejerning xatosi;
- narx o'zgarishi;
- talabning susuayishi;
- noto'g'ri tanlangan loyiha;
- ishchilarning noroziliklari va boshqalar ishbilarmonlarning yelkasiga tushadi.

Ammo, umuman Amerika tajribasi ishbilarmonlik tavakkalchiliksiz mumkin emasligidan guvohlik beradi. Kimki hech bir tavakkal qilmasa, oxir-oqibatda xonavayron bo'ladi.

Ishbilarmon hali chiqargan mahsulotining bozori yurishishi kafolatiga ega bo'lmasdan ular ustida tadqiqotlar olib borishga, ishlab chiqarishni kengaytirish va yangilini ko'rishga tavakkal qilib o'n ming yoki millionlar sarflaydi. Uning har bir harakatida omadsizlik xavfi yashiringan.

Xavflilik omili mablag' va quvvatlarni tejashning kuchli rag'batlantiruvchisi hisoblanadi. U:

- 1.Korxona (firma)ni loyihalar rentabelligini ming bora tahlil etishga;
- 2.Xarajatlar bo'yicha hisob-kitobni puxta bilishga;
- 3.Quvvatlarni sotib olish va kadrlarni yollashga o'ta jiddiy yondashishga majbur etadi.

Shunday qilib, tavakkalchilik har qanday ishlab chiqaruvchi yoki har qanday bank faoliyatining vaziyatga bog'liq tomoni bo'lib, shu faoliyatning oxiri nima bilan tugashi noaniqligini va omad yurishmasa, oqibatda zarar ko'rishi mumkinligini aks ettiradi.

Tavakkalchilik foydadan mahrum bo'lish va boshqa sabablarga ko'ra zarar ko'rish singari yomon oqibatlar ro'y berish ehtimoli bilan ifodalanadi. Shu ma'noda Amrikacha talqinda tavakkalchilik bu- oqibatning yaxshi bo'lishiga umid bog'lab, xavf ehtimolligini zimmasiga olingan holda qilinadigan harakat.

Tavakkalchilik-bu resurs yoki daromaddan to'la yohud qisman yo'qotish xavfi. Bu noaniqlik sharoitida har qanday dovyurak menejer uchun tabiiy holat, vaziyat. Tavakkalchilik botirning ishi.

Ertangi kun yoki kelajakda nima bo'lishini oldindan aniq bashorat qilib bo'lmas ekan, barcha qabul qilinadigan qarorlar tavakkalchilik bilan bog'langan. Shu sababli tavakkalchilikdan qochmaslik kerak, balki uni oldindan ko'ra bilib, tug'ilishi mumkin bo'lgan xavf darajasini pasaytirishga harakat qilish lozim.

Amerika tajribasiga ko'ra biznesning barcha tashabbuskorlari tavakkalchilikka borishi zarur. Amerika tajribasiga ko'ra bashoratlarning ojiz

tomoni to'lov balansi va xalqaro kapital harakati sohasida namoyon bo'ladi. Bashoratlash bilan shug'ullanuvchi barcha tashkilotlar nuqtai nazarida aytib o'tilgan bu parametrlarni kelgusidagi qiymatini aniqlash - hali to'liq ishlab chiqilmagan (unga turistik sayohatlar, xalqaro yuk tashishlar, xizmat ko'rsatish pul mablag'larini uzoq muddatli harakati kabilarda kapital harakatini jilovlab bo'lmazligi kiradi)

Ko'p hollarda u shunchaki gumon bo'lib qoladi. Agar gap kapitalni o'zoq muddatli harakati to'g'risida boradigan bo'lsa, bir qancha hammaga ma'lum bo'lgan omillar e'tiborga olinadi, ammo ko'p hollarda bunday bashoratlar katta investitsiyaga asoslangan bo'ladi. Shunday qilib, ishlab chiqarish va sotish to'g'risidagi tadqiqotlarga oid xabarlar kabi kapital va investitsiyalar harakati to'g'risida ma'lumotlardagi noaniqliklar ham tavakkalchilikni bir tarkibiy qismi hisoblanadi. Shuning uchun foydalanilayotgan xabarlardagi noaniqlikning bir xillilik xislati juda muhimdir. Oldindan baholanuvchi ekzogen ma'lumotlar ichidagi eng keyin aniqlanuvchi ko'rsatkichlardan biri bu sotishdagi ko'zlanayotgan narx darajasi hisoblanadi. Aniq belgilanuvchi narx ko'plab omillarga bog'liq. Ulardan eng muhimlariga ishlab chiqarish xarajatlari hajmi; mahsulot sifati, taklif o'lchami, uxshash mahsulotga almashtirish imkoniyati, ehtiyojni to'lovga qobillik hajmi va h.z) kiradi.

Ishlab chiqarish xarajatlari hajmini asossiz baholashda, o'ziga nisbatan raqib tashkilotlardagi ishlab chiqarish xarajatlari hajmini tahlil qilishga intilish lozim.

Ayni paytda o'zining mahsulotini tannarxi, zarur axborot bo'lmaganida, konkurent mahsulot tannarxini hisoblashda asos qilib olish mumkin. Bunday kiyosiy tahlil xarajatlar strukturasini umumiy hajmni tashkil etish darajasiga qarab, muhim bandlarga ajratib o'rganishdan boshlanadi. Tavakkalchilikga tayanib qabul qilingan qarorlar qabul qilinishi bir muhim obyektiv mezon ya'ni rahbarni qarorlar qabul qilishda qanday chegaradagi tavakkalchilikga borish mumkin degan muhim obyektiv mezonga bog'liq bo'ladi. Oqilona tavakkalchilikni asosiy fondlar, ishlab chiqarish hajmi, rentabellikda

daromadlilik darajasi, xo'jalikning moliyaviy holati kabi parametrlar bilan bog'liq holda ko'rib chiqish kerak. Korxonada ishlab chiqarish nomeniklaturasi xilma-xil bo'lib, moliyaviy holati qanchalik barqaror bo'lsa, tavakkalchilik xavfi shunchalik past bo'ladi. Demak, bu korxona qanchalik ko'p turdagi mahsulot ishlab chiqarib, katta kapitalga ega bo'lsa u tavakkalchilikga shunchalik kam darajada ta'sirchan bo'ladi. Bunday xo'jalik rahbarlari, dadil holda tavakkalchilik vaziyatlarda qaror qabul qila oladi.

Mulohazalar bo'yicha rahbarning tavakkalchilik sharoitidagi ma'suliyati faqat aniq qarorlar darajasi bilan tadqiq etilishi mumkin.

Rahbar qaror qabul qilish jarayonida, agar korxona ixtiyoridagi fondlar korxonani rivojlantirish masalalari o'lchamiga mos kelsa tavakkalchilikka borishi mumkin. Bu uchun asos bo'lib: mahsulotlarni sotish va ishlab chiqarishni uzluksizligi, daromadli xo'jalik yuritish, iste'molchilar va transportchilar bilan bir maromdagi aloqalar, to'lovga qobillikning yuqori darajasi, aniq buxgalteriya hisobi, moliyaviy tizim rivojlanishi va boshqalar xizmat qilishi mumkin

II BOB. “O`zqishloqxo`jalikmashlizing” ALKda tavakkalchilikni boshqarish amaliyoti

2.1 “O`zqishloqxo`jalikmashlizing” ALKning boshqaruv strukturasi

Lizing faoliyatini qisqa muddatli rejalashtirish strategik rejalashtirishning bir qismidir. Qisqa muddatli rejalashtirish korxona rivojlanishini strategik maqsadlarga muvofiqligini ta'minlash uchun o'tkaziladi. Rejalashtirishning vazifalari kompaniya faoliyatini tashkil etish, resurslarni taqsimlash va baholash natijalariga mosligini aniqlash, rivojlanishning asosiy faktorlarini bashorat qilish, avvalgi yillar metod va natijalari, ichki va tashqi muhit taxlilini tashkil etishdan iborat. Biznes reja - kompaniyani oldindan belgilab olgan strategiyasi va taktikasi asosida moliyaviy-iqtisodiy ahvolini taxlil etish va baho berish jarayonidir. Lizing xizmatlari bozori tarmoq sifatida boiucca rivojlanib borayotgan xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlardan bir qancha xususiyatlari bilan ajralib turadi.

“O`zkishlokxo`jalikmashlizing” aksiyadorlik lizing kompaniyasi o`zining rivojlanish davrida lizing xizmatlari bozorida raqobatbardoshlik va moliyaviy ko'rsatkichlarning bir maromda o'sishini ta'minlashda, ishbilarmon hamkorlar va mijozlarda iliq reputatsiyani shakllantirishda iqtisodiy va boshqaruv potensialidan samarali foydalandi. Kompaniya boshkaruvi Aksiyadorlar umumiy yig'ilishi, kuzatuv kengashi va ijroiya organidan iborat. Kompaniya yuqori boshqaruv organi Aksiyadorlar umumiy yigilishi hisoblanib, Kompaniya faoliyatiga umumiy rahbarlik qiladi, faoliyatning asosiy maqsadlarini belgilaydi va rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqadi. Kuzatuv kengashi Aksiyadorlar umumiy yig'ilishi tomonidan berilgan vakolat buyicha rahbarlikni amalga oshiradi.

Kompaniya kuzatuv kengashi tarkibi:

Kuzatuv kengashi raisi -Karimov Farxod Fatxullaevich

Kuzatuv kengashi a'zolari:

Ergashev Abdumuxtor Ergashevich

Miraliev Alisher Erkinovich

Shadmanqulov Sherzod Ablaqulovich

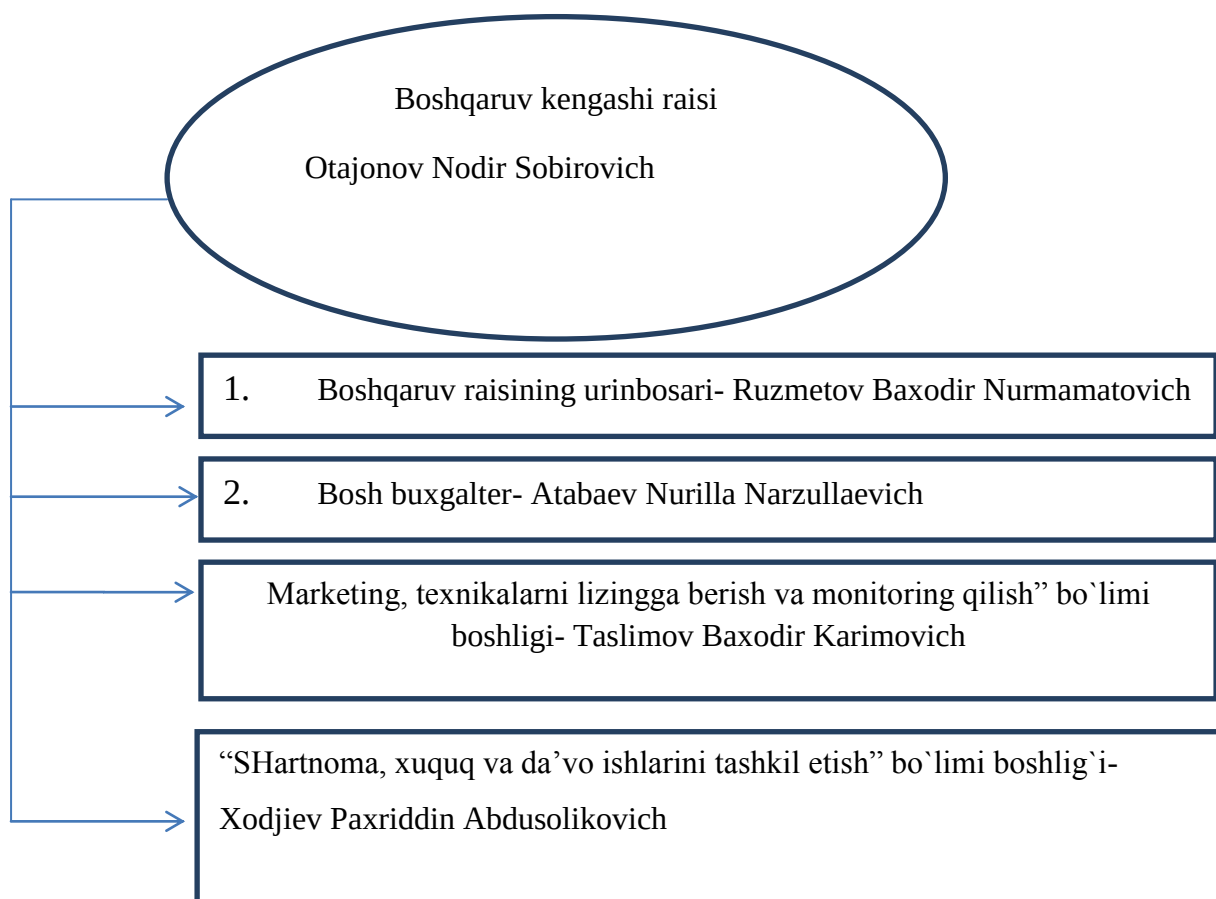
Sattarov Tulkin Abdixalilovich

Elmanov Xakim Sharipovich

Amanov Ilyos Sidikovich

Kompaniyaning joriy faoliyatiga kollegial ijro organi iborat Kompaniya Boshqaruvi rahbarlik qiladi.

Kompaniya Boshqaruvi tarkibi:

7-rasm Kompaniya Boshqaruvi tarkibi¹¹.

Bugungi kunda kompaniyada mehnat qilayotgan jami xodimlar soni 280 kishini tashkil etib, shundan 203 nafari oliy ma'lumotga ega. Jumladan, 77 nafar xodim oliy iqtisodiy ma'lumotga, 55 nafar xodim oliy texnik ma'lumotga, 28 nafar xodim oliy yuridik ma'lumotga, 3 nafar xodim "fan nomzodi" ilmiy unvoniga ega.

¹¹ "O'zqishloqxo'jalikmashlizing" ALK 2015-yilga mo'ljallangan biznes-rejasi.

Kompaniya Boshqaruvi rahbarlikni amalga oshirish, Kompaniya faoliyati bilan bog`lik barcha jarayonlarni boshqarish va nazorat qila olish bo`yicha zarur darajadagi bilim va malakaga ega.

Kompaniya tizimida boshqaruvni amalga oshirish, buxgalteriya hisobi va xisoboti, shartnoma- da`vo ishlarini olib borish, kompaniya mulki hisoblangan va shu kabi boshqa yo`nalishlar yetarli darajadagi bilim va ko`nikmalarga, ish tajribasiga ega bo`lgan xodimlar bilan ta`minlangan. Ish faoliyatida kompyuterlardan foydalanish bilan bog`lik bo`lgan barcha xodimlar axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo`yicha lozim darajadagi bilim va ko`nikmalarga ega. Kompaniya tomonidan amalga oshirilayotgan lizing operatsiyalari hajmi yildan-yilga keskin ortib borayotgan bir vaqtda xodimlar sonining chegaralanganligi mavjud mehnat resurslaridan samarali foydalanishni, shu bilan birga xodimlar malakasi oshirilishini talab etadi. Shu maqsadda 2015 yilda mavjud kadrlar tarkibi qayta ko`rib chiqiladi, vakant turgan lavozimlar to`ldirilib, mehnat sohasida sog`lom ichki raqobat vujudga keltiriladi. Yil davomida o`tkaziladigan qisqa muddatli kurslarda xodimlar malakasini oshirish ishlari davom ettiriladi, ular chet elda lizing sohasi bo`yicha o`tkaziladigan xalqaro konferensiya va seminarlarga yuboriladi. Kasb-xunar kolleji va Moliya instituti talabalarining Kompaniya ijro etuvchi apparati va hududiy filiallarda amaliyot o`tashlari bo`yicha yo`lga ko`yilgan ishlar davom ettiriladi.

2015 yilda Kompaniya tomonidan hududiy filiallarni Kompaniya imidjiga mos keluvchi binolarda faoliyat ko`rsatishi, moddiy-texnik bazasi mustahkamlanishi, xodimlar uchun talab darajasidagi ish sharoitini yaratish choralari ko`riladi. Jumladan, Kompaniyaning Qoraqalpog`iston Respublikasi va Buxoro viloyati filiali uchun zamonaviy va har jihatdan talabga javob beradigan yangi bino foydalanishga topshirilishi belgilangan. Shuningdek, O`zbekistan Respublikasi Vazirlar Maxkamasida 2012-yil 9-iyulda o`tkazilgan 134-sonli yig`ilish bayonining 6-bandi ijrosini ta`minlash maqsadida, 2015 yilda Qashqadaryo, Samarqand va Namangan viloyatlarida umumiy qiymati 10500,0 mln.sum bo`lgan namunaviy loyihada ofis binosi ko`rilishi rejalashtirilgan.

2.2 “O`zqishloqxo`jalikmashlizing” ALKning iqtisodiyotda tutgan o`rni

O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 30 oktyabrdagi 486-sonli karoriga asosan “O`zkishloqxo`jalikmashxolding” kompaniyasi, Germaniyaning qishloq xo`jaligi mashinasozligi va urug`chilik korxonalari “Zelko” uyushmasi xamda “O`zsanoatmashimpeks” davlat aksiyadorlik tashqi savdo kompaniyasi tomonidan “O`zkishloqxo`jalikmashlizing” aksiyadorlik lizing kompaniyasi tashkil etildi. Mashina- traktor parklariga, qishloq xo`jalik korxonalariga, dehqon va fermer xo`jaliklariga ularning topshiriqnomalari bo`yicha sotib olinadigan qishloq xo`jaligi mashinalarini va boshqa mexanizatsiya vositalarini lizingga berish “O`zkishloqxo`jaliqmashlizing” lizing kompaniyasining asosiy vazifasi etib belgilangan. Kompaniya haqida ma`lumotlar

Kompaniyaning to`liq nomi - Aksiyadorlik jamiyati “O`zqishloqxo`jalik-mashlizing” aksiyadorlik lizing kompaniyasi;

Qisqartirilgan nomi - AJ “O`zqishloqxo`jalikmashlizing” ALK.

Kompaniyaning yangi taxrirdagi Ustavi 2014 yil 10 iyunda Shayxontoxur tuman xokimligi huzuridagi Tadbirkorlik sub`ektlarini ro`yxatdan o`tkazish Inspeksiyasi tomonidan R-09-000205-reestr raqami bilan ro`yxatga olingan, ustavga qo`shimcha 2014-yil 22-oktyabrda ro`yhatga olingan.

Guvohnoma 2002 yil 20 martda 09-000205-reestrda tartib raqami bilan Toshkent shaxar Shayxontoxur tuman hokimining 2002 yil 19 martdagi 249-son qarori bilan berilgan.

Tashkiliy huquqiy shakli:

Aksiyadorlik lizing kompaniyasi (OPF - 1150)

Mulkchilik shakli

Aralash (FS - 144)

Joylashgan yeri (pochta manzili SOATO - 1726277):

100011, Toshkent shaxar, Shayxontoxur tumani, Abay kuchasi 4a uy

(Bino “O`zagromashservis” uyushmasiga tegishli, Kompaniya binodan ijara asosida foydalanadi);

Yuridik shaxs kodi (OKPO - 17489494, SOOGU - 13834)

Tarmoq kodi

Lizing (OKONX - 80300)

Bank rekvizitlari:

x/r 20210000904021251001, MFO 00394,

“Agrobank” ATB bank operatsiyalari bo’limi

Davlat soliq xizmati organi

Shayxontohur tumani Davlat Soliq inspeksiyasi, stir 203071206

Boshqaruv raisi: Otajonov Nodir Sobirovich

Telefon: 244 - 62 - 73, faks: 244 - 49 - 89

Bosh buxgalter: Atabaev Nurilla Narzullaevich

Telefon: 244 - 64 - 87

Elektron pochta info@agroieasing.uz,

veb-sayt www.agroleasing.uz

Kompaniya Qoraqalpogiston Respublikasi va viloyatlarda o`z filiallariga ega, bundan tashqari Kompaniya ta’sischiligida “Sarkorning sahovat nuri” MCHJ, “Lizing axborot texnologiyalari” MCHJ va “O`zMashlizing” MCHJ shu’ba korxonasi faoliyat yuritadi.

№	Ta’sischi nomi	Ulush summasi, mln.sum	Kompaniya ustav kapitalidagi ulushi%daa foizda
1	“Davlat aktivlarini boshqarish markazi” Davlat unitar korxonasi	40621,1	78,22
2	“Bluecourt Investments” LLP	2233,5	4,30
3	Aksiyadorlik tijorat “Turon bank”	1052,2	2,03
4	“O'zagrosug'urta Davlat-aksiyadorlik sug'urta kompaniyasi”	813,8	1,57
5	“Ansher Investments” LLP	813,0	1,56
6	ATB “Agrobank”	688,6	1,33
7	“IPOTEKA BANK” ATIB	617,2	1,19
	Boshkalar (jami 650 ta jismoniy va yuridik shaxs)	5092,4	9,80
	JAMI	51931,8	100,0

Jamiyatning ustav fondi miqdori 51 931 818 805,0 so'mni tashkil etadi. Kompaniya ta'sischiylari yuridik va jismoniy shaxslar bo'lib, eng yirik aksiyadorlar quyidagi jadvalda ko'rsatilgan.

Kompaniya o'z oldiga qo'yilgan maqsadlarga muvofiq resurs bazasining texnik, tashkiliy, texnologik imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha yetarli moddiy texnik bazaga ega. Xodimlar zamonaviy kompyuterlar bilan ta'minlangan. Lokal tarmoqda xodimlar bo'yicha ichki va internetda ulanish uchun pochtalar mavjud. Filiallar bilan o'zaro ichki elektron axborot aylanish tizimi yo'lga qo'yilgan. Xodimlar doimiy yangilanib boriladigan "Norma" huquqiy tizimdan foydalanadilar.

Kompaniya "Uztelekom" AK tomonidan taqdim etiladigan yuqori sifatli telefon aloqasiga ega. Bundan tashkari ko'plab nusxa ko'chiruvchi, faks, printer, modem va boshqa orgotexnika vositalari bilan ta'minlangan.

Kompaniya tomonidan 2001-2014 yillar mobaynida respublikamiz qishloq xo'jaligiga lizingga yetkazib berilgan texnikalar va lizing oluvchilar soni quyidagi jadvalda ko'rsatilgan.

2-jadval

Yillar	Lizinga berilgan texnika turlari	Lizing oluvchilar soni	Lizingga berilgan texnikalar soni
2001	7	2108	3314
2002	11	3828	5607
2003	13	5189	7685
2004	14	7352	10933
2005	17	10376	14814
2006	18	13947	18805
2007	18	17700	22634
2008	20	20632	26095
2009	21	23375	29228
2010	23	25684	32664
2011	30	30930	37973
2012	47	33739	42831
2013	43	37085	48091
2014	47	39013	52154

Kompaniya faoliyatining oxirgi besh yillik tahliliga ko'ra, lizingga berilgan texnikalar hajmi va xo'jalik faoliyatidan olingan foydasi o'sib borganligini 3-jadvalda kurish mumkin.

	2010 y.	2011 y.	2012 y.	2013 y.	2014.	2015 yilga reja
Lizingga berilgan texnika qiymati (mln.sum)	100 258,0	133 117,0	167 706,9	271 977,7	274 484,6	335 000,0
oldingi yilga nisbatan ushish (foiz x, isobida)	196	134	126	162	101	122
Kompaniya daromadlari (mln.sum)	13206,0	17206,0	19629,0	27673,0	34644,0	38108,0
oldingi yilga nisbatan ushish (foiz xisobida)	124	130	125	141	125	110

2015 yilda Kompaniyani rivojlantirishning yuqori sur'atlarini saqlab qolish va iqtisodiy barqarorlikni yanada mustahkamlash maqsadida 2015 yil uchun quyidagilar eng muhim ustuvor vazifalar etib belgilangan:

1. 2015 yil uchun qishloq xo'jalik texnikalarini lizingga yetkazib berish bo'yicha belgilangan reja ko'rsatkichlarining so'zsiz bajarilishini ta'minlash;

2. 2015 yilda lizing to'lovlaridan bo'lgan qarzdorlikni keskin qisqartirish, barcha manbalar hisobidan to'lovlarni amalga oshirishni doimiy ta'minlash va nazorat yetib borish;

3. Respublikada hozirgi zamon talabidan kelib chiqqan holda, yerlarni haydashda ishlatiladigan omochlar, mahalliy o'g'itlarni sepadigan moslamalar, zamonaviy yuqori unumli haydov traktorlari va chorvachilik yem- hashak o'rish texnikalarini lizingga berish hajmlarini yanada ko'paytirish, meva-sabzavot va bog'dorchilik sohasi uchun zarur bo'lgan mini traktorlar hamda chorva ozuqasini qayta ishlash uskunalarini lizingga berishni yo'lga qo'yish haydov traktorlari va g'alla o'rish kombaynlariga qayta agregatlanadigan va xar xil funksional jarayonlarni bajarish imkoniyatiga ega bo'lgan shleyf texnikalarni lizingga berishni yanada ko'paytirish;

4. Kompaniya ustav jamgarmasini orttirish bo'yicha ish olib borish;

5. Kadrlar sifat tarkibini yaxshilash, malakasini oshirish, shu jumladan, xorijiy davlatlarda konferensiya va seminarlarga tizimli ishtiroklarini yo'lga qo'yish;

6. 2015 yil uchun "Davlat dasturi" ijrosini amalga oshirish;

7. Kompaniya va hududiy filiallarning moddiy-texnika bazasini mustahkamlash.

2015 yilda respublika qishloq xo'jaligi korxonalariga umumiy qiymati 424,9 mlrd.sumlik 5191 dona texnikani lizing shartlarida yetkazib berish ko'zda tutilgan bo'lib, bu qiymat jihatidan 2010 yilga nisbatan 3,5 barobarni, 2014 yilga nisbatan esa 1,2 barobarni tashkil etadi.

Kompaniyaning o'z mablag'lari va jalb qilinadigan mablag'lari hisobidan 3302 dona texnika lizingga beriladi.

Kompaniya daromadini oshirish, qishloq xo'jalik korxonalarining texnikaga bo'lgan talabini to'laroq qondirish maqsadida qo'shimcha manbalardan, bank kreditlaridan foydalaniladi. Quyidagi jadvaldan Kompaniyaning 2011-2014 yillarda banklardan jalb qilingan kreditlarini ko'rish mumkin. Kredit resurslari qishloq xo'jaligi texnikasi yetkazib beruvchi zavodlarga yo'naltirilib, ishlab chiqarish quvvatlarini oshirishga xizmat qiladi va buyurtmalarga asosan lizingga texnikalarni o'z vaqtida yetkazib beradi. Bu o'z navbatida hukumatimiz tomonidan kompaniya oldiga qishloq xo'jalik texnikasini yetkazib berish bo'yicha berilgan topshiriqni bajarilishiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda.

2.3 "O'zqishloqxo'jalikmashlizing" ALKda tavakkalchilikni

boshqarish amaliyoti

Risk tadbirkorlik faoliyatining eng asosiy elementlaridan biri hisoblanib, u keng ma'noga ega bo'lgan ko'p qirrali tushunchadir. Risk insoniyat faoliyatining barcha bosqichlarida mavjud bo'lgan tarixiy va iqtisodiy kategoriya bo'lib, u kishilar faoliyatida yoki tabiat hodisalarida mumkin bo'lgan

yo‘qotishlar salmog‘ini bildirgan, hamda tarixan jamiyat rivojlanishi bilan odamlarning halokatdan qo‘rqish darajasiga moslashib to‘rgan.

Biz hayotimizda riskning mavjudligini tan ola turib, har bir harakatimizda riskni minimum darajaga tushirishga harakat kilamiz. Shu bilan birga, ko‘proq turdagi riska duch kelganimizda eng kam riskliligiga yoki riska tortilganimizda ham qandaydir foyda (daromad) olishimiz mumkin bo‘lsa, riskning kelib chiqishiga, bo‘lishiga bir oz bo‘lsa-da rozi bo‘lamiz. Endi biz riskni tub mohiyatini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak «risk» so‘zi ispancha-portugalcha so‘zdan olingan bo‘lib «suv ostidagi qoya» degan ma‘noni bildiradi. Shuning uchun ham risk xavf tug‘dirish ehtimoli mavjudligini ifoda qiladi. Taniqli lug‘atchi S.N.Ojegovning rus tili lugatida «risk» bu «muvaffaqiyatga intilish, baxtli hodisa, umid» degan ma‘noni anglatadi deyilsa, mashhur Vebstera lug‘atida riskga «xavf, zarar yoki talofat ko‘rish ehtimoli» deb qaralgan. V.T.Sevruck «risk – bu zarar ko‘rish yoki manfaatni qo‘ldan chiqarish bilan bog‘liq ehtimollar o‘lchamidir»⁵ degan ta‘rif beradi.

Proffesor V.M.Usoskin «risk doimo noaniqlik bilan birga kelib, oxirgi o‘z navbatida oldindan ko‘ra bilish qiyin yoki mumkin bo‘lmagan voqealar bilan bog‘liq bo‘ladi»⁶ deb izohlaydi. Ba‘zi mualliflar tomonidan risk bu noaniqlik deb ta‘riflanadi.

E.S.Stoyanova «risk bu rejalashtirilgan variantga nisbatan daromad olaolmaslik yoki zarar ko‘rish ehtimolidir»⁷ deb ta‘rif keltirsa boshqa bir guruh mualliflar «risk bu korxona resurslarining bir qismini yo‘qotish yoki daromad olaolmaslik qo‘shimcha xarajatlar qilish xavfi» deb uqtirishadi.

Yuqorida keltirilgan ta‘riflarning barchasida risk qandaydir xavf-xatar va zararlar ko‘rishdan iborat ekanligi to‘g‘risida fikr yuritildi. Riskni ta‘riflaganda, uni zarar bilan bog‘liq xavf-xatar, noaniqlik deyish risk tushunchasining mohiyatini to‘la ifodalay olmaydi.

Taniqli iqtisodchi olim O.I.Lavrushin «Bank riski ehtimoliy hodisaning qiymat o‘lchovi bo‘lib, u yo‘qotishlarga olib keladi»¹² degan fikr beradi.

¹² Лаврушин О.И. "Банковское дело". М: Страховое товарищество. РОСТО. 1992 г., 342 с.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek risk xamma vaqt ham yo‘qotishlarga olib kelmasligi mumkin. Xar bir xo‘jalik yurituvchi sub’ekt yoki jismoniy shaxs biror riskli faoliyatni amalga oshirishni boshlaganida u doimo yuqori foyda olishni mo‘ljallaydi. Shuning uchun biz risk faqat yo‘qotishlarga olib keladi degan fikrlarga qo‘shila olmaymiz. Rossiyalik yana bir iqtisodchi G.Panova «Risk kutilmagan xodisalar yuzaga kelganida yo‘qotish xavfi yoki imkoniyatidir» deb ta’rif beradi. G.Panova o‘z ta’rifida ikki asosiy yo‘nalishni asoslab bermoqchi. Bular, birinchidan, prof. O.Lavrushinning risk to‘g‘risidagi fikri bilan hamohang bo‘lib, u ham risk bu yo‘qotishlarni ifodalaydi deb uqtirsa, ikkinchidan, risk bu kutilmagan hodisa ekanligini ta’kidlamoqchi.

O‘zbekiston Respublikasi bozor iqtisodiyoti tizimiga o‘tishi munosabatlari bilan investitsiyalarning salmog‘i tobora ortmoqda. Bu borada lizing operatsiyalari ham jadal sur‘atlar bilan rivojlanib, ko‘payib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasining «Lizing to‘g‘risida» gi qonunida quyidagi risk turlari ko‘rsatib o‘tilgan:

- ◆ Lizing ob’ektining nobud bo‘lish riski; .
- ◆ Lizing ob’ektining yo‘qolish riski;
- ◆ Lizing mulkining o‘g‘irlanish riski;
- ◆ Lizing mulkining shikastlanish riski;
- ◆ Muddatidan oldin buzilish riski;
- ◆ Lizing ob’ektining barvaqt eskirish riski.

Yuqorida keltirilgan risklardan tashqari jahon amaliyoti tasdiqlashicha yana bir qator risklarni ham inobatga olish lozim. Bular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

Moliyaviy risk deganda, moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish natijasida, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan holatlarni hisobga olmaslik, mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanmaslik va bir qancha boshqa omillarning ta’siri natijasida kutilayotgan moliyaviy daromadning keskin kamayishi va oshishi ehtimoli tushuniladi qisqacha qilib aytganda, kutilayotgan moliyaviy daromadning bir qancha omillar ta’siri natijasida kamayish yoki tushish ehtimoli

tushuniladi.

Loyiha ishtirokchilari risklari – bu ishtirokchilarni o'z majburiyatlarni bilib-bilmagan holda bajarmasliklaridir. Lizing munosabatlarida hatto bir ishtirokchining vazifalari o'z vaqtida bajarilmasligi loyihani ma'lum bir muddatga kechiktirilishini va oqibatda ishlab chiqarishdagi zanjirning boshqa ishtirokchilarini ishlash jarayoniga ta'sir etish, natijada loyihani barbod bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Marketing riski – asosan tezkor lizingga xos bo'lib, taklif etilgan lizing mulkiga lizing beruvchining 100 foizli talabining bo'lmasligi riski. Lizing to'lovida risk mukofotining oshirilishi, bitim uchun uskuna va texnikaning eng ommabop turlaridan foydalanish, lizing shartnomasi tugagach bozor konyunkturasini hisobga olib bitim ob'ektini sotish marketing riskining oldini olish usullari hisoblanadi. Lizing bitimi muddati tugagandan so'ng mavjud jihozlarga potensial ijarachi topilmasligi mumkin.

Lizing bitimi ob'ektining jadal ma'naviy eskirish riski. Lizing bitimi ob'ekti odatda, ko'p ilm talab sohaning mahsuloti buladi. Shunga ko'ra ular ko'pincha ancha samarali texnologiya va uskunalar yaratilishi natijasida «ilmiy texnika taraqqiyoti ta'siriga chalinadi». Bu riskni minimallashtirishning asosiy usuli bo'lib, shartnomada qat'iy muddatini belgilash, ya'ni shartnoma qilinishi mumkin bo'lmagan davrni belgilash hisoblanadi.

Narx riski – lizing bitimi amal qiladigan muddat mobaynida lizing bitimi ob'ektining narxi o'zgarishi bilan bog'liq daromadni aniq yo'qotish riski. Bunda lizing beruvchi eski narxlarda tuzilgan lizing bitimi ob'ekti narxi oshgan hollarda ko'lga kiritishi mumkin bo'lgan daromadni yo'qotadi. Eski narxlar bo'yicha lizingga olingan lizing mulkining tushishidan esa lizing oluvchi zarar ko'radi. Bu riskni birgalikda minimallashtirishga lizingning butun muddati mobayniga har bir lizing to'lovining miqdorini qayd etish yo'li bilan erishiladi.

Ishlab chiqarish risklari – bu ishlab chiqarish jarayonidagi biror bir nosozlikning ro'y berishi, ishlab chiqarish ketma-ketligida biror ishni to'xtab qolishi yoki ishdan chiqishi bilan bog'liq bo'lgan risklar tushuniladi.

Boshqaruv risklari – bu boshqaruv personalining malakasi va tajribasi bilan bog‘liq bo‘lgan risklardir. Ayrim xollarda ular investitsion loyixaning barcha jarayonlarida menejmentning past darajada olib borilishi bilan bog‘lik bo‘ladi, ya’ni loyiha davrining istalgan paytida paydo bo‘lishi.

Halokat yoki foydalanish mumkin bo‘lmay qolish riski – lizing ob‘ekti bilan bog‘liq bunday risk odatda lizing bitimi ob‘ektini sharnomaning to‘liq muddatiga lizing beruvchining foydasiga sug‘urtalash yo‘li bilan minimallashtiriladi. Operativ lizing turida bitim ob‘ektini lizing beruvchi sug‘urtalaydi, moliyaviy lizing turida esa lizing oluvchi hisobidan sug‘urta xarajatlari qoplanadi.

Lizing ob‘ektining joylashish va egalik huquqi riski. Riskning bu turini oldini olish uchun avvalo egalik huquqini to‘g‘ri huquqiy tarzda belgilab olish va ro‘yhatga qo‘yish lozim, shuningdek, lizing ob‘ektini davriy tartibda texnik holatini va joylashuvini monitoring qilib turish kerak.

Balanslanmagan likvidlik riski - ssuda kapitali bozoridan mablag‘ jalb etish hisobiga to‘lov muddati hali yetib kelmagan o‘z aktivlari operatsiyasini qayta moliyalashtirishga lizing beruvchi qodir bo‘lmaganda yuzaga keladigan moliyaviy yo‘qotishlar ehtimoli. Vaqt va hajm bo‘yicha pul vositalari oqimini biri biriga bog‘lash tegishli zahira jamg‘armasi barpo etish lizing beruvchining passivlar bilan operatsiyasini diversifikatsiyalash yo‘li bilan minimallashtiriladi.

To‘lanmaslik riski – lizing to‘lovlari bo‘yicha lizing oluvchi o‘z zimmasidagi majburiyatlarini bajara olmasligi ehtimoli riski. Bu riskni minimallashtirishga lizing oluvchining moliyaviy ahvolini tahlil qilish, bitta lizing shartnomasi qiymatini limitlash, uchinchi shaxs kafolatini olish va to‘lanmaslik riskini sug‘urtalash yo‘li bilan erishiladi. Agar mijoz lizing to‘lovlarini lizing loyihasiga bog‘liq bo‘lmagan holda o‘zining doimiy daromadlari hisobidan qoplash imkoniyatlari mavjud bo‘lsa, ideal holat hisoblanadi.

Likvidlikni baholash riski. Riskning bunday turi texnika-texnologiyalarni uzoq muddatga berilgan xolda, lizing bitami amal qilish davrida to‘langan lizing

to'lovlari va lizing ob'ektining ikkilamchi bozordagi narxi o'rtasida tafovut bo'lishi mumkin.

Foiz riski – lizing shartnomasida ko'zda tutilgan stavkadan tashqari bank kreditlari bo'yicha lizing kompaniyasi to'lagan foiz stavkalari oshishi natijasida yuzaga keladigan yo'qotish xavfi. Bu xolatni minimallashtirish uchun «fix-to-fix» «flow-to-flow» tamoyillari asosida ish yuritish lozim, ya'ni bank kreditlari suzuvchi foiz stavkalari asosida berilganda lizing bitmilari fiksirlangan foizlarda berilmasligi lozim va aksincha. Shuningdek, mazkur risk moliyaviy fyucherslar oldi-sotdisi yoki «foiz svop» bitimi tuzish yo'li bilan pasaytiriladi.

Valyuta riski – moliyaviy risklarning asosini tashkil qilib, bu risklaro tashqi iqtisodiy faoliyat jarayonida milliy valyuta kursini o'zgarishi, boshqa davlatlardan investitsiyani kiritilishida yuzaga keladi. Bu operatsiyalarni amalga oshirish jarayonida valyuta risklari uch turga bo'lingan holda ta'sir doirasini kengaytirib oladi.

Siyosiy risk – mamlakatdagi siyosiy vaziyat o'zgarishi, ish tashlashlar, davlat iqtisodiy siyosatining o'zgarishi va boshqalar bilan bog'liq moliyaviy yo'qotishlar xavfidir.

Yuridik risk – muayyan mamlakatdagi lizing munosabatlarini tartibga soluvchi qonunchilik xujjatlari o'zgarishi natijasida lizing beruvchida yuzaga keladigan yo'qotishlar bilan bog'liq.

Ta'kidlash joizki, banklar va lizing kompaniyalari faoliyatini to'g'ri tashkil qilish, ularda mavjud risklarni minimallashtirish masalalaridan biri kredit risklari kabi lizing risklari, ularning sifati va darajasini aniqlash va tahlil qilishdan iborat.

Lizing riski deb lizing oluvchi tomonidan lizing shartnomasi shartlarini bajarilmasligi, ya'ni lizing to'lovlari summasining (qisman yoki to'liq) va u bo'yicha foizlarning shartnomada ko'rsatilgan muddatlarda to'lanmasligi tushuniladi. Shuning uchun lizing risklarini aniqlash va boshqarish har qanday tijorat bankining rivojlanish va taraqqiy etish maqsadiga erishish uchun ishlatiladigan kurash usullarining ajralmas qismi hisoblanadi.

Lizing risklarinig banklar uchun dolzarb muammoligi shundaki, lizing riski mavjud bulgan holda kreditor (bank) dan qarz oluvchi tomonidan lizing shartnomasining shartlarini, uning o'z majburiyatlarini belgilangan vaqtda bajara olish imkoniyatiga ishonchsizlik hosil bo'ladi. Ma'lumki, bank amaliyotida foyda asosan berilgan kreditlar bo'yicha olinadigan foizlardan tashkil topadi. Qarz oluvchi tomonidan olingan lizinglar bo'yicha foiz stavkasining yoki lizingning asosiy summasining o'z vaqtida to'lanmasligi yoki umuman to'lanmasligi oqibatida bank foydasining kamayishi bankning kelajakdagi mablag'lari salmog'ining tushib ketishiga olib keladi. Shuning uchun kreditorlar ular bergan mablag'larning qaytishi bilan bog'liq risklarni kamaytirishga harakat qiladilar.

Qarz oluvchi faoliyatida mavjud risklar darajasini kreditor lizing bergunga qadar, keyinchalik lizing bergandan keyin, undan foydalanish davomida aniqlash mumkin. Riskni minimallashtirish maqsadida kreditor lizing berishdan oldin riskni aniqlashga xarakat qiladi.

Lizing riskining yuzaga kelishiga quyidagi hollar sabab bo'lishi mumkin:

a) turli xil makro va mikroiqtisodiy omillar, iqtisodiy qonunchilik va me'yordagi o'zgarishlar;

b) qarz oluvchi faoliyatida bo'ladigan iqtisodiy va siyosiy muhitdagi o'zgarishlar, salbiy hollar tufayli olingan lizingni to'lashga mos pul oqimini tashkil qila olmaslik;

v) lizingning ta'minlanganligi uchun olingan garovning qiymati va sifati bo'yicha to'liq ishonchning yo'qligi;

g) yuqori bilimga ega bo'lgan bank xodimlari va mijozlarning yetishmasligi;

d) qarz oluvchi sub'ektning mahalliy yoki davlat miqiyosida obro'sining tushib ketishi, uning ishchanlik faoliyatida yuzaga kelgan o'zgarishlar va boshqalar.

Lizing operatsiyalari risklarini boshqarish bo'yicha Rossiya lizing beruvchilari amaliyoti

Iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda risklarni boshqarish ilm hisoblanadi, Rossiya amaliyotida alohida yondashuvni talab qiladigan soha hisoblanadi. Rossiya lizing kompaniyalarida deyarli barcha risklarni qoplashga to'g'ri keladi. Rossiya lizing kompaniyalarining lizing operatsiyalari risklarini boshqarish amaliyotini ular tomonidan «Lizingovie sdelki na rossiyskom rinke: upravlenie riskami» konferensiya siga taqdim qilingan materiallar, hamda maxsus nashrlar orqali ko'rib chiqamiz.

Har qanday lizing kompaniyasining risklarni boshqarish va baholash bo'yicha kompleks yondashuvini 2 bosqichga bo'lish mumkin. Birinchi bosqich – aniq bir bitim bo'yicha risklarni boshqarishni baholash. Ikkinchi bosqich -lizing kompaniyasi faoliyati bilan bog'liq risklar.

Lizing kompaniyasi risklarini baholash va boshqarish kompleks tizimi ikki yondashuvni talab qiladi:

1-yondashuv. Bitim risklari:

-tovar yetkazib beruvchilar bilan boglik risklar;

-mulk likvidligi bilan bog'lik risklar;

-lizing oluvchining tulo'vga qobilligini yo'qotishi bilan bog'lik risklar.

2-yondashuv. Lizing kompaniyasi risklari.

Birinchi bosqichda aniq bir bitim bo'yicha risklar ko'rib chiqiladi. Shu jumladan, birinchi guruh risklari lizing ob'ektini yetkazib beruvchi bilan bog'liq risk hisoblanadi. Rossiya lizing bozori uchun bu muhim masala hisoblanadi, chunki lizing kompaniyalari ham xorijiy mahsulot yetkazib beruvchilar bilan bir qatorda mahalliy mahsulot yetkazib beruvchilar bilan ham ish olib borishadi.

«Xorijiy mol yetkazib beruvchilar bilan ish olib borilganda o'ziga xos xususiyatlar mavjud. G'arb mamlakatlarida qayta ishlab chiqarish borligi sababli Rossiya bozorlari g'arb kompaniyalari uchun katta qiziqish uyg'otadi. Ushbu bozorga kirib kelish uchun esa yagona vositachilar lizing kompaniyalari va banklar hisoblanadi. Shu sababli bank va lizing kompaniyalari xorijiy mol

yetkazib beruvchilardan ma'lum chegirma talab qilishlari mumkin, masalan: 5% - 10%. Biroq 1996 - 1997 - yillarda ishlab chiqarilgan va ma'naviy eskirgan dastgoh-uskunalar to'g'risida so'z yuritilganda, 30% - 40%gacha chegirma talab qilish mumkin».¹³

Ikkinchi guruh risklari lizing ob'ekti bilan bog'liq risklar hisoblanadi. Lizing kompaniyalari doimiy ravishda lizing ob'ektining qoldiq qiymatini boshqarishi va lizing bitimi buzilgan taqdirda yo'qotishlarni qay darajada qoplashini oldindan his qilishi lozim. Bunday holatda lizing ob'ektining ma'naviy eskirish riski mavjud bo'lib, lizing kompaniyasi ushbu mulk lizing oluvchiga qanchalik qimmatli ekanini va bozorda qanchalik tez ma'naviy eskirishini oldindan ko'ra bilishi kerak.

Buning uchun ta'minot likvidatsiyey tugatish qiymatini yo'qotish bilan bog'liq risklar tushunchasi qo'llaniladi. Likvidatsion qiymat deganda, mulk egasi o'z huquqlariga asosan olishi mumkin bo'lgan mablag' tushuniladi.

«Lizing ob'ekti narxining shakllanishi va narxlarning o'zgarish sur'atlarini inobatga olish kerak. Masalan, 1993 yilda minifotolaboratoriyalar 80 000 - 90 000 AQSH dollari miqdorda turgan bo'lsa, bojxona siyosatining o'zgarishi natijasida bir yarim yildan so'ng ularning narxi 50 000 AQSH dollariga to'g'ri keldi. Bir yarim yildan buen minifotolaboratoriya ishlatayotgan lizing oluvchining qarzi 50 000 AQSH dollari bo'lganligi sababli uning oldida kizik bir masala guradi: ushbu minifotolaboratoriya uchun qolgan 50 000 AQSH dollar to'lovni to'lash yoki shu mablag'ning o'ziga xuddi shunday yangi minifotolaboratoriya sotib olish»¹⁴.

Risklarning uchinchi guruhi lizing oluvchining to'lovga kobiliyatligining yo'qolishi bilan bog'liq. Bugungi kunda bu risklarni ikkiga bo'lish mumkin: tashki va ichki risklar.

Tashqi risklar:

¹³ Ястриб А.Г. Основные риски российского рынка: точка зрения российского банка. Материалы конференции «Лизинговые сделки на российском рынке: управление рисками». М.: Группа МФК по развитию лизинга, 28 июля 2000 г.

¹⁴ Масленников О.А. Материалы конференции «Лизинговые сделки на российском рынке: управление рисками». М.:Группа МФК по развитию лизинга. 28 июля 2013 г.

-federal va regional qonunchilikdagi o'zgarishlar;

-lizing oluvchiga majburiyatlarini va doimiy faoliyatini bajarishga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi ma'muriy risklar (litsenziyalash, tartibga soluvchi va kuzatuvchi muassasalarning ruxsatnomalarini olish bilan bog'liq muammolar);

-soliq tizimining nomukammalligi;

-siyosiy va ijtimoiy vaziyat;

-inflyasiya;

-lizing oluvchining faoliyat olib borayotgan sohasidagi raqobatbardoshligi;

-narx shakllanishi va kooperativ aloqalar;

-fors-major holatlar.

Ichki risklar:

-lizing oluvchining to'lovga qobiliyatligining yo'qolishi;

-lizing oluvchi kompaniyani boshqaruvi holati, xodimlarni boshqarish;

-ishlab chiqarish texnologiyalariga amal qilinishi, ishchilar malakasi;

-qalloblik, lizing oluvchining lizing bitimi shartlarini bajarishdan bosh tortishi.

Lizing bitimi shartlarining samarali bajarilishi va qo'yilmalarning qaytishini ta'minlash uchun lizing beruvchilar bitimga mijoz uchun qimmatli bo'lgan barcha narsalarni qo'shishi va kerakli holatda bundan foydalanishi lozim.

Ikkinchi bosqich risklari lizing kompaniyasi faoliyati bilan bog'liq risklar:

Birinchi o'rinda bularga lizing kompaniyasining lizing bitimlari portfeli bilan bog'liq risklar kiradi. Lizing bitimlari portfeli turli xil usullar bilan baholanadi, jumladan, ma'lum lizing kompaniyalari turli reyting sistemalaridan foydalanishadi. Bundan tashqari tarmoqlar bo'yicha to'g'ri taqsimot olib borish mumkin, bunda bir tarmoqqa jami lizing bitimlari portfelinin 20-30 % dan ortiq bitim kiritish mumkin emas.

Rossiya amaliyotida qayta moliyalashtirish bilan bog'liq risklarni ham ko'rib chiqish lozim. Bunday holat Rossiya banklari suzib yuruvchi stavkada kreditlashi hamda har bir qarz oluvchi uchun limit mavjudligi bilan bog'liq.

Lizing kompaniyasi faoliyatining boshidanoq banklar ularni kuni kelib moliyalashtirishni to'xtatishini tushunishi kerak. Shuning uchun doimiy ravishda ustav kapitalini oshirib borishi va lizing faoliyatini to'xtovsiz olib borishi kerak.

Shuningdek risklarni boshqarish uchun boshqa usullar ham qo'llaniladi:

1.Bo'nak to'lovlari yoki garov ta'minotining qo'llanilishi lizing bitimida keng tarqalgan shartlardan biri hisoblanadi. Mijozlarning kreditga layokatligini, ishonchliligini aniqlash tizimi, asbob-uskunani tez qaytarish mexanizmining mukammal emasligi oqibatida mijozlarning to'lovlarni amalga oshirmaslik holatlarini oldini olishda bo'nak va garov ta'minotlarini olinishi salmoqli o'ringa ega. Bo'nak to'lovlari qiymati lizing bitimining 20 %i miqdorini tashkil etadi. Qo'shimcha garov ta'minoti ham lizing ob'ekti narxining 20 % qiymatida bo'ladi. Lizing oluvchiga ishonchning ortishi bilan bo'nak va garov ta'minotiga bo'lgan talablar yumshatilishi mumkin.to'lovlar o'z vaqtida amalga oshirilishi uchun turli jarimalar qo'llanilishi mumkin, masalan, to'lanmagan mablag'dan kunlik 0,05-0,15% miqdorida. Ba'zi to'lovlar amalga oshirilmagan holatlarda lizing beruvchi mol yetkazib beruvchilar bilan lizing ob'ektini ma'lum chegirmalarni qo'llagan holda qayta sotib olish to'g'risida bitimlar tuzishlari mumkin.

2.Asosiy aksioneri banklar bo'lgan lizing kompaniyalarining risklarni kamaytirish uchun keng qo'llaniladigan usullaridan biri bo'lib, lizing oluvchilar lizing kompaniyasining ta'sischisi bo'lgan bankda o'z hisob raqamini ochgan bo'lishidir. To'lovlar amalga oshirilmagan holatlarda bank qarzidor mijozning hisob raqamlarini muzlatib qo'yishi mumkin.

3.Kuzatuv va nazoratni amalga oshirish orqali ham risk darajasini kamaytirish mumkin. Lizing kompaniyalari ustav kapitalining asosiy ulushiga ega bo'lgan ba'zi banklar mijozlardan olingan hujjatlarni bank kredit bo'limi ko'rib chiqishini talab qilishadi. Belgilangan tartibda barcha hujjatlar ko'rib chiqilgandan so'ng har bir holat bo'yicha bank lizing bitimini tuzish yoki kredit berish to'g'risida tavsiyalar beradi.

4.Lizing kompaniyalari lizing bitimi xavfsizligini davlat kafolatlarini

qo'llash orqali ta'minlashlari ham mumkin. Masalan, regional ma'muriyat ma'lum bir korxona yoki zavodning kengayishiga o'z e'tiborini qaratsa, lizing bitimi majburiyatlari bajarilishini ta'minlovchi kafolatlar beradi. Biroq bunday kafolat lizing kompaniyasini yetarli darajada tinchlantirmaydi, chunki har doim ham bunday funksiyalarni bajarish uchun ularda yetarli mablag' mavjud emas.

5.Lizing bitimi (jumladan, moliyaviy risklar) ni sug'urtalash Rossiyada juda qimmat bo'lib, sug'urta to'lovlar asbob-uskuna qiymatining 10-15% ni tashkil qiladi. Sug'urta kompaniyasini tanlash muammosi ham mavjud, chunki Rossiyada ko'plab sug'urta kompaniyalari bo'lib, ulardan faqat bir nechtasida moliyaviy risklarni sug'urtalashga litsenziyalar olingan. Lizing kompaniyalarining fikricha faqat ularning o'zlari sug'urtalovchi sifatida qatnashishlari maqsadga muvofiqdir. Ishonchli bo'lmagan sug'urta kompaniyalari osonlik bilan kichik va o'rta biznes sub'ektlarini aldashlari mumkin. Bundan tashqari faqat kompaniyaning o'zigina sug'urta badallarining o'z vaqtida to'lanishini ta'minlashi mumkin. ,

Yuqorida sanab o'tilgan usullarning hech biri lizing faoliyati bilan bog'liq risklarni samarali boshqarish imkonini bermaydi, balki faqatgina lizing bitimining kimmatlashishiga va majburiyatlarning bir sub'ektdan ikkinchisiga o'tkazilishiga olib keladi xolos.

Ma'lumki barcha investitsiyalar, jumladan, lizing operatsiyalari orqali amalga oshiriladigan munosabatlar, ko'p jihatdan qo'yilmalarning qaytish kafolati, qarzdor korxonaning vaqtinchalik yoki to'liq to'lovga layokatsizligi oqibatida yuzaga keladigan yuqotishlarni qoplashdagi sug'urta to'lovlariga bog'liq buladi.

Rossiyada o'tkazilgan lizingni rivojlantirish xalqaro konferensiyasida Yevropa lizing kompaniyalari assotsiatsiyasi prezidenti (Leaseurope) Mark Bayert o'z ma'ruzasida, g'arbda eng ishonchli ta'minot - mulk huquqi ekanligini alohida ta'kidlab o'tdi. Ekspertlarning baholashicha bugungi kunda moliya bozorida kreditlarning 50 % i lizing operatsiyalari garovi ostida, ya'ni lizing ob'ektining o'zini garovga olish orqali berilmoqda.

Quyida Rossiya lizing beruvchilari va ularni kreditlaydigan banklar talab qiladigan garov ta'minotlarini ko'rib chiqamiz:

«Interros» moliya sanoat guruhiga kiruvchi «Interros-lizing» lizing kompaniyasining garov ta'minot bo'yicha qo'ygan talablari nisbatan kompleks qo'yilgan bo'lib, ushbu moliya-sanoat guruhida faol qatnashchilar sifatida ONEKSIMbank i AKB MFK faoliyat olib boradilar. «Interros-lizing» lizing kompaniyasi mijozlari bilan garov ta'minot masalasi bo'yicha quyidagicha tarzda munosabatlarni tashkil qiladi.

AKB MFK ili ONEKSIM bankning mijozi bo'lmagan lizing oluvchilar uchun lizing bitimini tuzishdagi asosiy shartlardan biri bo'lib ta'minot sifati hisoblanadi, ya'ni majburiyatlar muddati kelganda lizing beruvchi va uning bankining xarajatlarini qoplash va lizing to'lovlarini amalga oshirish kafolati.

Lizing beruvchi, uning faoliyat turi, o'tgan yillar mobaynida u tomondan olib borilgan xo'jalik va moliyaviy faoliyat yakunlari, turli aloqalarining mustahkamligi, imidji, hamkorlarining doimiyligi va ishonchliligiga bog'liq holda har bir aniq holat bo'yicha garov ta'minoti turli shakl va hajmda bo'lishi mumkin.

Lizing bitimi ta'minoti sifatida quyidagilar qatnashishi mumkin.

1.Bank kafilligi (kontrkafillik) va yoki ma'lum bir banklar veksellari, ya'ni bankning o'z mijozi uchun «Interros-lizing» oldida mijozi to'lamagan barcha to'lovlarni to'lash kafolati;

2.Moliyaviy barqaror korxonalarning veksellari;

3.Yirik byudjet korxona va tashkilotlari veksellari;

4.Lizing to'lovlarini qoplashni ta'minlovchi fondlar;

5.Ishonchli kompaniyalar kafilligi;

6.Qimmatli qog'ozlar garovi;

7.Yuqori likvidli tovarlar garovi;

8.Kuchmas mulk garovi;

9.Mol etkazib beruvchi tomonidan qayta sotib olish kafolati;

10.Vakolatli bank tomonidan tasdiqlangan forward shartnomalari;

- 11.Likvidli aksiyalar REPOsi;
- 12.Vakolatli banklardagi eksporterlar bilan shartnomasidan eksport tushumi;
- 13.Boshqa mulk va aktivlar garovi;
- 14.Davlat va munitsipal fondlarning tasdiqlangan kafolati;
- 15.Lizingga berilayotgan mulk qiymati ham qisman ta'minot sifatida qaraladi;
- 16.MFK ili v ONEKSIM bankda maxsus hisob raqam ochish orqali lizing to'lovlari amalga oshirilishini ta'minlash. Ushbu hisob raqamlar lizing to'lovlari amalga oshirilganda to'liq ochiladi.

Lizing loyihasini amalga oshirishda texnika, texnologiya sotuvchi korxona «Interros-lizing»dan uning ta'sischilari hisoblangan AKB MFK yoki ONEKSIM banklaridan mol etkazib beruvchilarga barcha moliyaviy majburiyatlar amalga oshirishini kafolatlovchi kafillik oladi.

«Promstroylizing» lizing kompaniyasi lizing loyixalarini ko'rib chikkanda o'z mijozlariga qo'yidagicha ta'minot shakllarini taqdim qilishini talab etadi:

- 1.Promstroybank ishonchiga ega bo'lgan banklar kafilligi;
- 2.Promstroybankda qo'shimcha shartnoma tuzgan holda xorijiy valyuta tushumini lizing to'lovlariga yo'naltirish va lizing oluvchining hisob raqamidan akseptsiz to'lash huquqi;
- 3.Yuqori likvidli mahsulot;
- 4.Ishonchli kompaniyalarning kafillik shartnomasi. Bunga asosan Promstroybank kafolatlovchi hisob raqamidan mavjud qarz mikdorini akseptsiz tulash huquini oladi;
- 5.Yuqori rentabelli korxonalar va Tveruniversalbank veksellari;
- 6.Barchaga ma'lum yirik korxona va tashkilotlarning «golubie fishki» deb nomlanuvchi aksiyalari: Noril nikel, «Bratskiy sellyulozno-bumajniy» kombinat, Svetlogorsk SBK va boshqalar.

Barcha holatlarda kafillik qiymati lizing to'lovlari amalga oshirilishi bilan mos ravishda kamayib boradi.

«Moskovskaya lizingovaya kompaniya» lizing munosabatlarini tashkil qilishda mijozlari tomonidan kafolat ta'minotini quyidagicha taqdim qilinishini talab qiladi, ya'ni qo'shimcha ravishda quyidagilar bo'lishi lozim:

1.Qaytarib beriluvchi loyiha qiymatining 10% ni tashkil qiladigan miqdorda mablag' qo'yilmasi (ushbu mablag' lizing to'lovlari muddatidan kechikmasdan to'langan holda lizing muddati tugagandan so'ng qaytarib beriladi);

2.Kuchmas mulk garovi;

3.«Moskovskaya lizingovaya kompaniya» tavsiya etgan sug'urta kompaniyasida texnika- texnologiyani majburiy sug'urtalash.

Taqdim qilinayotgan investitsiya loyihalari sarasiga kiruvchi lizing loyihalarini ko'rib chiqishda Inkombank quyidagi holatlarga bog'liq holda ish yuritadi.

Lizing oluvchilardan kredit to'lovi ta'minoti sifatida depozit, yuqori likvidli aktivlar va boshqalar talab qilinadi. Shuningdek, aniq tayyorlangan biznes reja, lizing oluvchi tomonidan ishlab chiqariladigan tovarlar marketingi, xom-ashyo yetkazib beruvchilar bilan aloqalarning ishonchliligi asosiy talablardan hisoblanadi.

Shuningdek, Inkombank xalqaro bank amaliyotida qabul qilingan kafilliklarni o'z mijozlarining topshirig'iga asosan berishi mumkin. Bulardan keng tarqalganlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- ◆to'lov majburiyatlarini ta'minlovchi kafolat;
- ◆shartnoma shartlari bajarilishini ta'minlovchi kafolat;
- ◆bo'nakni kaytarish kafolati;
- ◆tender kafolatlari;
- ◆bojxona kafolatlari;
- ◆«loyiha» kafolati.

Tender kafolati – kompaniya tender savdolarida qatnashish istagini bildirganda tender tashkilotchilari tomonidan talab qilinadigan bank kafolati bo'lib, bunda asosan kompaniya tenderda yutib chiqqan holatda qo'yilgan

shartlar asosida bitim tuzishini kafolatlaydi.

Shartnoma imzolangandan so'ng tender kafolati mavjud shartnoma shartlari bajarilishini ta'minlovchi kafillikka qayta rasmiylashtirilishi mumkin. Bunga asosan shartnoma shartlari bajarilmagan taqdirda kontragentga jarimalar to'lanishi ta'minlanadi.

Buyurtmachi tomonidan ma'lum miqdorda bo'nak to'langan holatda bo'nakni qaytarib olish kafolati olinishi mumkin. Bunda shartnoma bajarilmagan holatda bo'nakni qaytarib olish kafolati bo'ladi.

Bank kreditlari va taqdim qilingan kafolatlarning ta'minoti bo'lib loyihaning o'zi, ya'ni yangi tashkil qilinayotgan yoki rekonstruksiya qilinayotgan korxonaning kelgusida oladigan daromadi hisobga olinishi investitsion loyihalarni moliyalashtirish xalqaro amaliyotida keng tarqalib bormoqda.

«Loyiha» kafolatlarini taqdim qilishdagi asosiy tamoyillardan bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- ◆ Loyihada ishonchli va hamkorlikka tayyor hamkorlarning qatnashishi;
- ◆ Texnik iqtisodiy asoslashning yuqori malakali tayyorlanganligi va bank bilan kelishilganligi;
- ◆ Loyihaning yetarli darajada kapitallashuvi;
- ◆ Qurilish, ob'ektni ekspluatatsiya qilish, transportda tashish va mahsulot marketingi masalalari bo'yicha ijobiy xulosa;
- ◆ Loyiha risklarini aniqlash va qatnashchilar orasida taqsimlash;
- ◆ Yetarli ta'minotning mavjudligi (Rossiya yirik banklari kafilliklari xam qabul qilinadi). Bank turli xil garov bilan ishlaydi, shuningdek, garovga kuchmas mulk olingan bo'lsa, ularning bozor bahosini aniqlaydi. Beriladigan kafolat haki loyiha turi va kafolat turiga bog'liq bo'lib, yillik to'lov kelishuv qiymatining 2-3 % ini tashkil qilishi mumqin.

«RG-lizing» kompaniyasi (Rus-german lizing kompaniyasi – ta'sischisi Rossiya Federatsiyasi Sberbanki) lizing loyihasi tahlili mijoz tomonidan xujjatlarning taqdim qilinishi bilan boshlanib, muhim hujjatlardan biri bo'lib

kafil-bank xatining asl nusxasi hisoblanadi. Ushbu xat orqali kafil-bank bitim qiymatidan oldindan to‘langan mablag ayirilgan xoldagi qoldiqning to‘lab berilishiga rozilik berib, qo‘yidagi hujjatlarni taqdim etishi kerak:

- ◆joriy yilning 1 yanvar holatiga bank balansi;
- ◆oxirgi hisobot davriga bank balansi;
- ◆normativlar hisobi;
- ◆balansdan tashqari hisob raqamlar izohi;
- ◆ustavdan nusxa;
- ◆bank litsenziyasidan nusxa;
- ◆auditorlik xulosasidan nusxa.

Agar kafil sifatida Rossiya Federatsiyasi Sberbanki qatnashsa yuqoridagi hujjatlar talab qilinmaydi.

Barcha hujjatlar o‘rganilgandan so‘ng bank kafolati bitimini tuzish to‘g‘risida qaror qabul qilinadi.

III BOB. KORXONALAR TAVAKKALCHILIGI VA UNI BOSHQARISH ISTIQBOLLARI

3.1 Tavakkalchilikdagi xavfni kamaytirish va rentabellikni oshirish yo'llari

Xususan qarorlar qabul qilishda bozorlar rolini usishi quyidagi kuzatishlarda to'g'ridan to'g'ri tasdiqlaydi:

-bir paytning o'zida texnik taraqqiyot sur'ati o'sadi, loyihalash va kapital qurilishni amalga oshirish muddati cho'ziladi. Bu toki mahsulot bozorga chiqquncha ishlab chiqarish texnologiyasi nuqtai nazaridan hamda shu mahsulotning xususiyati nuqtai nazaridan ma'naviy eskirishni anglatadi.

-ishlab chiqarishning umumiy hajmida yangi mahsulotlar ulushi doimo o'sadi, lekin oldin ishlab chiqilgan mahsulotga nisbatan bular uchun bozor nisbatan kam darajada o'rganilgan bo'ladi.

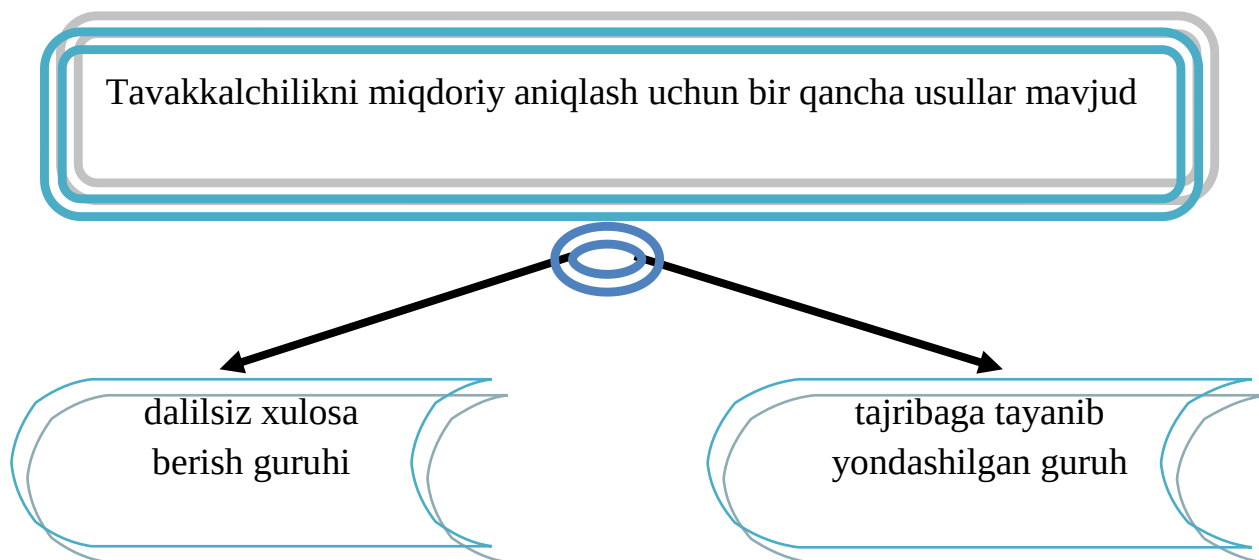
-ilmiy tadqiqotlar va ularning hayotga tadbiqu uchun ajratiladigan mablag' ulushi o'sadi. Bu sohada ko'riladigan foyda sekin jarayonda, o'ta noaniq bo'ladi.

Butun dunyo bo'yicha bu omillarning ta'sirida tavakkalchilik rolini o'sish tendensiyasi yuzaga keladi. Aksariyat rivojlangan mamlakatlarda masalan, narxlarni belgilangan va mahsulotni eskirishi bo'yicha tavakkalchilikdan sug'urtalanish maqsadida o'lchami tarmoqlar bo'yicha o'zaro farqlashuvchi zahira (rezerv) fondi tashkil etiladi.

-Jihoz asbob uskunalarini ma'naviy eskirishiga tenglashtiruvchi ancha yuqori o'lchamdagi amortizatsiya ajratmasi qo'llaniladi.

Tavakkalchilik va zahira fondini tashkil etish bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Bu o'zaro bog'liq bir tomondan material harakterga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan hisob-kitob xarakteriga ega bo'ladi. O'zaro material bog'lanish-zahira foydalarini real yaratishni belgilaydi, hisob-kitob bog'lanish to'g'risida gap borsa shuni ta'kidlash joiz-ki, tez-tez tavakkalchilik koeffitsenti, samaradorlik hisob-kitobiga kiritilib boriladi. Tavakkalchilik xislatlarni qaysi bir tomonini tahlil qilmang unda tavakkalchilik xarajat omili shaklida bo'lib pirovard natijada u kutilayotgan foyda shaklini omili yaqqol namoyon

bo‘ladi.(Bu masalalarga biz tashkilot darajasidagi tavakkalchilikni qarab chiqishda qaytamiz). Ma’lum-ki, xalk xo‘jaligi darajasida barcha ko‘rinishdagi tavakkalchilikni hisobga olish kerak, ayniqsa uzoq muddatli rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash bilan bog‘liq tavakkalchilikni, shuningdek muvaqqat va hududiy (obyekt) tavakkalchilikni ta’sirini hisobga olish lozim.

8-rasm. Tavakkalchilikni miqdoriy aniqlash usullari¹⁵.

Biz tavakkalchilikni boshqarishni yangi usuli tavakkalchilikni boshqarishda o‘yinlar nazariyasidan foydalanishni ko‘rib chiqamiz. O‘yinlar nazariyasida agar biz ikki shaxs orasidagi o‘yinni nazarda tutsak unda ular bir shaxs bir-biridan bog‘liq bo‘lmagan holda o‘z strategiyasini tanlashni tushinamiz. O‘yin maqsadi muvozanat nuqtasiga erishish strategiyasini tanlashdir.

Muvozanatlik strategiyasi – bu ishonchlik strategiyasi bo‘lib uni asosida to‘lov funksiyasining qiymati uning obyektivligi yotadi va kamtarona qoida taniladi. Ammo o‘yinlar nazariyasida ko‘pincha muvozanat holatdan uzoqlashib tavakkalchilikka yo‘l qo‘yishadi bu esa ko‘plab amaliy masalalarni ishida uchrab turadigan holatdir. Bunda barcha mumkin bo‘lgan imkoniyatlarini o‘yinchini hulq-atvori tanlangan strategiya natijasida keladigan foyda uning stabilligi va boshqalar nazarga olinadi. Quyida biz muvozanat nuqtasidan uzoqlagan qoida o‘yin yuritish misollarini ko‘rib chiqamiz.

¹⁵ Мартин Г., Хетрик С. “Корпоративные репутации, брендинг и управление персоналом”. Учебник. М.: «Группа ИДТ», 2013. – 55-с.

Ko‘pincha o‘yinlar nazariyasida o‘yinchilardan biri (raqiblar) tushingan va maqsadga yo‘nalgan holda faoliyat yuritadi qolganlar esa o‘z strategiyasini tasodif tarzda tanlaydilar. Bu holda har bir o‘yinchini yutuq hajmi juda kichik bo‘ladi. Ammo umumiy xolda o‘yinlar nazariyasida har bir o‘yinchi katta yutuqqa erishish strategiyasini tanlashga harakat qiladi.

Bunday strategiyada istagan natijaga erishish xavfi katta bo‘ladi. Bunday strategiyalarni tanlashda barcha imkoniyatlarni hisobga olgan holda shunday yo‘lni tanlash kerakki unda raqibning xatti-harakati o‘zaro bo‘ladigan foyda bu tanlangan strategiyadan olinadigan natijalarni hisoblab uni muvozanat holat o‘yinlari bilan solishtirib ko‘rish zarur.

Mamlakat iqtisodiyotini ko‘zlangan masalalarida uni bajarayotgan korxona maqsadga erisha olmasa, bu yuqori organlarning rejalashtirishdagi xatosi bilan emas, balki shu korxonaning rejalashtirishdagi kamchiliklar tufayli sodir bo‘ladi, deb hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan yondoshilganida rejalar qanchalik puxta ishlangan bo‘lsa, tashkilot uchun tavakkalchilik shunchalik kam bo‘ladi. Shunday qilib, ilmiy asoslangan rejalashtirish – bu tavakkalchilikning xatarli oqqibatlarini kamaytirish usulidir. Shu bilan bir qatorda maxsus adabiyotlarda, rejalashtirish tavakkalchilikka qarshi kurash vositasi deb qaralmasligi lozim, - degan nuqtai nazar mavjud. Ilmiy asoslangan rejalashtirish – noaniqlarni kamaytiruvchi ishonchli omil hisoblansada, eng yaxshi reja ham, ijtimoiy iqtisodiy vaziyatdan yuzaga keluvchi noaniqliklarning barcha unsurlarini o‘zida mujassamlashtira olmaydi.

Ichki va tashqi bozor bilan bog‘liq tavakkalchilik turlari bir-biri bilan mustahkam aloqada bo‘lgan, bir biriga ta’sir etuvchi ko‘plab umumiy unsurlarga ega. Shuning uchun tavakkalchilikning bu ikki turini birinchi navbatda ichki va tashqi bozor uchun xarakterli bo‘lgan xislatlarini inobatga olib qarab chiqamiz. Ichki bozor bilan bog‘liq tavakkalchilikning tashkil etuvchi muhim unsurlariga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

-eski va yangi mahsulotlar ishlab chiqarish hajmi va strukturasi aniqlash bilan bog‘liq tavakkalchilik (Biz bu masalani yangi va eski mahsulotlarni

parallel ishlab chiqarishning afzalligi va kamchiliklari to'g'risida gapirganimizda ko'rib chiqqan edik);

-mahsulot ishlab chiqarishda yangi mahsulot ulushini sezilarli darajada ortishini ilmiy tadqiq qilishni moliyalashtirish to'g'risida bir qarorga kelish bilan bog'liq tavakkalchilikni o'sishi (bu erda yangi ishlab chiqarilgan mahsulot talab darajasidagi sifatga javob bera oladimi degan masalaga befarq bo'lib bo'lmaydi).

O'zini oqlagan yangi texnologiya importi rivojlanish sohasidagi tavakkalchilikni pasaytiradi, shuningdek u ortiqcha foyda qismini saqlab qolish imkonini yaratadi (baho tarkibidagi tavakkalchilik ulushini kamaytirish hisobiga), chunki mahsulot bozorga baho egri chizig'ini ancha yuqori nuqtasida ekanligidagi narxda boradi.

Ishlab chiqarish bilan bog'liq tavakkalchilik (ya'ni tashkilot ixtiyorida ma'lum bir davr davomida oldindan nazarda tutilgan sifat va miqdordagi ishlab chiqarish zahiralari bo'ladimi)

-bozor bilan bog'liq tavakkalchilik (ya'ni yangi va eski mahsulot taklifi to'lovga qobil talab miqdoriga mos keladimi?)

Xarajat va narx bilan bog'liq tavakkalchilik (ya'ni oldindan hisoblangan yoki past narxda sotilganda to'lovga qobil talab mahsulotga bo'lgan ehtiyoj xarajatlarini ko'payadimi va haqiqiy xarajatlarni hisobga olganda daromad olish mumkinmi). Korxonani rivojlantirish sohasiga oid qaror qabul qilishda ko'proq darajada xalqaro mehnat taqsimoti va uning ehtiyojiga tayanish lozim bo'ladi. Buning mazmuni shuki, nafaqat bizdagi mavjud moddiy resurslar birinchi navbatda ichki ehtiyojlarni qoldirish zaruratidan kelib chiqqan holda balki xalqaro iqtisodiy tendensiyalarini, ulardan foydalanish, nisbatan qulaylik darajasini hisobga olib taqsimlanishi lozim.

Boshqacha qilib aytganda mavjud resurslar ma'lum darajadagi noaniqlikda baholanuvchi tashki omillarni o'rganish asosida taqsimlanishi va qayta taqsimlanishi lozim.

Demak doimo umumjaxon iqtisodiyotidagi iste'mol (talab) va ishlab

chiqarish strukturasidagi (taklif) o'zgarishlarni muntazam kuzatib borish kerak. Biror yangi ishlab chiqarish obyektni ishga tushirish to'g'risida qaror qabul qilishda quyidagilarga e'tibor karatishimiz lozim.

- jahon bozorida yangi mahsulotga talab darajasi va taklif holati qanday bo'lishi kutilayotganiga;

- jahon bozorida qanday narxlarda mahsulot sotilishi mumkinligiga;

- xalqaro darajada olganda mahsulot tannarxi qanday bo'lishiga (raqobatdagi o'xshash mahsulotlar tannarxi);

- mazkur mahsulot sotilishi mexanizmi qanday bo'lishiga (monopol, raqobatli);

- mahsulotimiz sotilishi rejalashtirilayotgan bozorda raqobatdagi import va maxalliy mahsulotlarga nisbatan bojxona(tamojnya) himoyasi tadbirlari qanday darajadaligiga.

Barcha bu dalilsiz baholar o'z ichiga xilma-xil tavakkalchilik elementlarini oladi: aynan kutilgan va kutilmagan xodisalarni kelgusida sodir bo'lish yoki bo'lmasligi bilan bog'liq tavakkalchilik, (har xil teng sharoitda) oldindan baholash tizimidagi o'zgarishlar imkoniyati bilan bog'liq tavakkalchilik; foydalanilayotgan oldindan baholash davomidagi axborotlarning aniqligi bilan bog'liq tavakkalchilik.

Agar ishlab chiqarish vositalari ishlab chiqarilsa va u yangi mahsulot bo'lsa u holda bu mahsulot iste'molchi tomondan faqatgina ishlab chiqarishda texnologik qayta ko'rishdan so'nggina foydalanilishini hisobga olish lozim. Shuning uchun yangi uskunalarni olish, uni o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan kapital qo'yilmani qo'shimcha xarajatlar va iste'molchi tomonidan bu xarajatlarni qoplash manbaalarini hisobga olish zarur.

Agar gap an'anaviy mahsulotlar ustida borsa, u holda texnologiyani yangilash, ancha zamonaviy yoki ancha arzon mahsulot ishlab chiqarishga sabab bo'ladi.

Kundalik ehtiyoj mollari ustida gap borsa (tekistil, tamaki, ozik-ovkat va kiyim-bosh tovarlari), yangi mahsulotni bozorda paydo bo'lishi va bozorni bu

tovar bilan to'yinishi, ularni sotishda qiyinchilik tug'diradi.

Eski mahsulot ishlab chiqarilgan holatda bunga qo'shimcha iste'mol strukturasini o'zgarishi ham qo'shiladi.

Raqobatchilarning ishlab chiqarishni rivojlantirishlari yo'nalishidagi imkoniyatlari to'g'risidagi axborotlardan doimo xabardor bo'lib turish lozim va bu axborotlarni quyidagi uch manbaadan olish mumkin:

- chet ellardagi ilmiy tadqiqotlar axborotidan;

- kapitallar to'g'risidagi axborotlardan (qimmatli qog'ozlar va aksiyalar chiqarishga yo'naltirilgani);

- dotatsiya, imtiyoz va davlat subsidiyalari to'g'risidagi ma'lumotlardan (davlat tomondan qo'llab quvvatlanuvchi ilg'or mahsulotlarni ishlab chiqarish texnologiyasini ishlab chiqish

Ishlab chiqarish qanchalik ko'p ixtisoslashuvchi jihozdan foydalansa, shunchalik davr talabidan kelib chiqqan holda ishlab chiqarish maromini ta'minlaydi. Ammo talab barqaror keskin o'zgarganda u shunchalik keyin unga moslashadi. Demak bunga shuncha ko'p xarajat ketadi.

Agar tashkilot keng nomli slaturodagi mahsulotni paralel yoki ma'lum bir ketma-ketlikda ishlab chiqarsa, tavakkalchilikni ma'lum darajada pasaytiradi. Unga yaqqol misol qilib, yangi mahsulot bilan bir qatorda, oldingi mahsulotini ham ishlab chiqarayotgan tashkilotlar misol bo'la oladi. Tavakkalchilikni pasaytiruvchi bu «usul»ning kamchiligi shundaki, o'zining barcha imkoniyatlari va boshqa resurslarini ko'plab mahsulotlar ishlab chiqarishga moslashish uchun texnologik va tashkiliy imkoniyatlarini boy beradi. (Aks xolda jixozlarni qayta qurish muammolari yuzaga keladi).

Rivojlanish (taraqqiyot) yo'lini tanlash sohasidagi tavakkalchilik to'g'risidagi masalalar ichki va tashki bozor muammolari bilan bog'liq holda qarab chiqiladi.

Real xavf-xatar ortishi bilan o'suvchi tavakkalchilikdagi vaziyatda sug'urta to'lovi, kapital qo'yilma samaradorligini hisoblashda hisobga olinuvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, uskuna-jihozlarning bekor turib

qolganida joriy xarajatlarning ortishi tavakkalchiligi, boy berilgan foyda tavakkalchiligi sug'urtachi tomonidan qoplanmaydi.

Tavakkalchilikga baho berishda ko'p turli statistik, hisob analitik va ekspert uslublariga asoslangan usullardan foydalanadilar. Statistik usul amaldagi hollarda yo'z bergan yo'qotishlar dinamikasini ko'zlatishga imkon yaratadi va ular asosida, yoki zarar ko'rish ehtimolligining egri chizig'i chiziladi, yoki tavakkalchilik xarajatlarining miqdor ko'rsatkichi topiladi. Ekspert usuli ekspert yordamida baholash nomi bilan mashxur. U mutaxassislarni, tajribali ishbilarmonlarni jalb qilish bilan bog'liq bo'ladi. Agar analitik ekspertizani bir necha ekspertlar olib borsa, ularning har biri tavakkalchilik ehtimoli va yo'qotish saviyasini o'zi alohida baholashi kerak. Shundan keyin o'rtacha miqdorlar hisoblanishi mumkin. Bu ma'lumotlar daromadni yo'qotish saviyasining ekspertizaviy egri chizig'ini ko'rish uchun ishlatilishi mumkin.

Tavakkalchilikda hisobga olinishi zarur bo'lgan va xavf-xatarni keltirib chiqaradigan muhim omillar quyidagilardir: tadbirkorlik sohasi; tabiiy ofat; o'g'irlik; reket; biznes rejani shakllantiruvchi shaxslarning omilkorlik darajasining pastligi, biznes bo'yicha sheriklarning vijdotsizligi yoki mulksizligi. Shartnomada aldanish xavfi yoki qarzdorning to'lash qobiliyati yo'qligi hodisasi bilan duch kelish, qarzni qaytarmaslik va boshqalar haqiqatda yo'z berishi mumkin bo'lgan xodisalardir. Yuqorida keltirilgan omillar muqobil taktikaviy qarorlarni tavakkalchilik elementlarini hisobga olgan holda tanlashda so'zsiz o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu ta'sir ikki xil namoyon bo'ladi. Birinchidan, xo'jalik vaziyatining elementlarining o'zaro ta'sirlashuvi orqali vaziyatning rivojlanish jarayonida taktik qarorlar qabul qilinadi va amalga oshiriladi. Ikkinchidan, ta'sir ishbilarmon va biznesdagi boshqa ishtiroklarning shaxsiy xususiyatlariga bog'liq elementlar orqali namoyon bo'ladi. Qaror qabul qilishda salbiy omil bo'lib vaziyat qo'ygan masalaning murakkabligi va yangiligi hisoblanadi. Bu ko'p hollarda ishbilarmonni sarosimaga soladi, ba'zida qo'rquv samarasini bunyod etadi, ma'lumotlarni ratsional tahlil qilish va amalda to'g'ri

qaror qilish imkonidan maxrum qiladi. Bu ayniqsa, xavf-xatar yuqori bo'lgan holda yaqqolroq ko'zga tashlanadi.

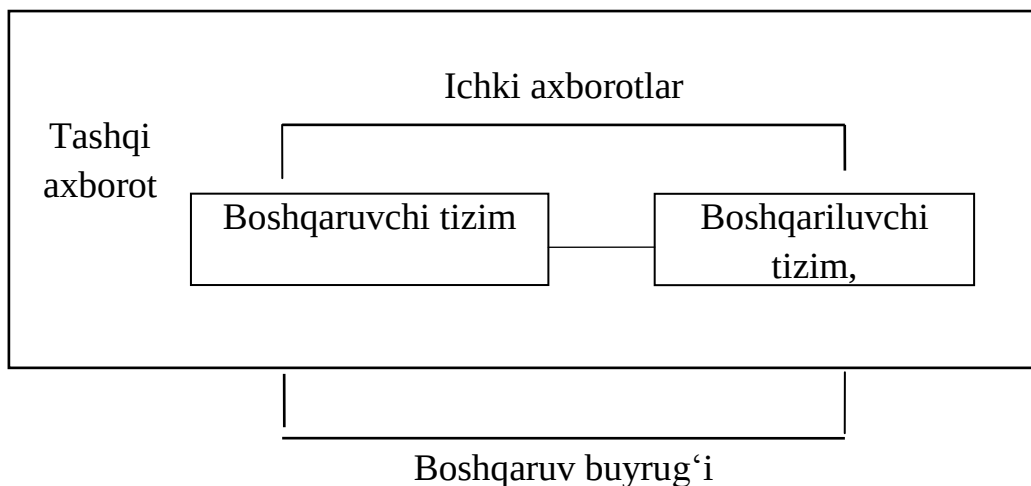
3.2 Innovatsion faoliyat va tavakkalchilik uyg'unligini ta'minlash istiqbollari

Tavakkalchilik xatarini pasaytirishning asosiy usullaridan biri, qarz oluvchining to'loviga qobilligi va moliyaviy barqarorligini tahlil qilishdir, shuningdek garov olish yoki kredit bitimi shartlarini bajarishni kafolatlovchi boshqa xildagi usullaridan ham foydalaniladi. Innovatsion tavakkalchilik-ilmiy texnik yangiliklarni qo'llash va ularni moliyalashtirish bilan bog'liq. Chunki ilmiy texnik tarakkiyot natijalari va xarajatlar uzoq cho'zilgan va vaqt bo'yicha ajratilgan bo'ladi, hamda ular ba'zi-bir aslida keng miqyosida ko'rinadi. Innovatsion tavakkalchilikni ham obyektiv, ham amalga oshishi muqarrar deb qabul qilinadi. Dunyo tajribasi kutilayotgan natijalarda fundamental tadqiqotlar darajasi umumiy 10% ni, ilmiy amaliy tavsiyalar umumiy 80% ni tashkil etishni ko'rsatmoqda. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi u yerlarda salbiy oqibatlar inkor etilmaydi. Dastlab qat'iy tanlovda 80-90% takliflar inkor etiladi kolgan takliflar innovatsion fanlardan moliyalashtiriladi, shu loyihalardan xatto 15-30% gachasi omadsizlik bilan yakunlanadi.

Aslida yangi texnika va texnologiyalarni yaratuvchilari oldida 2 yo'l mavjud.

Birinchisi,-sekinlik va extiyotkorlik bu erda minimal tavakkalchilik mavjud bo'ladi. Xozirgi davr jadalligi nuqtai nazaridan bu yo'l istikbolsizdir, chunki oqibat natijada u ITT g'oyalarini inkor qiladi iqtisodiyotda samarasiz xarajatlarini yuzaga keltiradi. Axborot bu ma'lumot va xabarlar to'plami bo'lib, mazmunan yangilik unsurlariga ega bo'ladi va boshqaruv vazifalarini hal etish uchun o'ta zarurdir. Ishonchli va zarur axborotlarsiz boshqarishni amalga oshirib bo'lmaydi. Axborotlar boshqaruv negizi hisoblanadi.

Boshqaruvchi va boshqariluvchi tizimlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar axborot vositasida quyidagicha amalga oshiriladi:

9-rasm. Boshqaruv tizimidagi axborot aloqalari¹⁶.

Boshqaruvchi organ boshqariluvchi obyektning holati hamda boshqariluvchi obyekt bog‘liq bo‘lgan tashqi muhim holati haqida axborotlar olib turadi. Bu axborot boshqaruvchi va organ tomonidan qabul qilinadi va shu axborot asosida u boshqaruvchi axborot (qaror, buyruq)ni ishlab chiqadi. Shundan keyin axborot boshqariluvchi obyektga ta’sir o‘tkazadigan boshqaruvchi tizimning ijroiya organiga yuboriladi va bajarilishi nazoratga olinadi.

Innovatsion jarayonda dinamik tizim sifatida nafaqat yangi g‘oyalar, yangi bilimlarni yaratish, ishlab chiqarish va iste’mol qilish tizimchasini, balki g‘oyani tajribali namunada ishlab chiqarishli ro‘yobga chiqarish uchun yangi uskuna, yangi texnologiya, yangi materiallarni qo‘llashni ham ajratish kerak. Yangilik kiritish ilmiy-texnik gavdalantirish bosqichini o‘tadi, u muhandislik takliflari, laboratoriya sinovlari, konstruktorlik hujjatlarini yaratilishi, tajriba namunalarini yaratilishi va ishlab chiqarishni texnologik tayyorlashning natijasi bo‘ladi. Yangilik kiritishdan haqiqiy samara faqat uning bozor sharoitlaridagi tarqatilishi, diffuziyasi va tijoratlashirilishi natijasida namoyon bo‘ladi.

¹⁶ Мартин Г., Хетрик С. “Корпоративные репутации, брендинг и управление персоналом”. Учебник. М.: «Группа ИДТ», 2013. – 63-с.

Innovatsiyalar yashash davrasining umumlashtirilgan chizmasi 9-rasmda berilgan.

Ishlab chiqarish va mahsulotning qayd etilgan ishlab chiqarish omillari va determinatsiyalangan turiga mo'ljallangan markazlashgan boshqaruv qaytarilmaydigan holda o'tmishda qoldi. Bozor iqtisodiyoti sharoitlarida har handay firma o'z innovatsion strategiyasi va tashkiliy to'zilasini mustaqil ravishda belgilaydi, qo'llaniladigan texnologiyalar turini tanlaydi, zarur texnologik uskunalarni tanlab oladi va kerakli miqdor va sifatdagi moddiy va nomoddiy resurslarni oborotga jalb etadi. Firmaning yangilik kiritishdan foydalanish sohasidagi faoliyatini tashkil qilish aloqida bosqichlardan iborat g'oyat murakkab tadbirlardan tashkil topadi, ular umuman yangilikning yashash davriga ta'sir ko'rsatadi. Loyihaviy yondashuv butun ilmiy ishlab chiqarish doirasini chiqishga asoslanadi, unda yangiliklarni ishlab chiqish, yaratish, tadbiq etish va tarqatishdan tortib mahsulotni foydalanishdan olib tashlashgacha bo'lgan jarayon tushuniladi. Innovatsiya bo'yicha ilmiy-ishlab chiqarish davr tushunchasi prinsipial texnik-texnologik tizimlar hamda tajribali namunalar almashuvi va uskunalarining mavjudlarini almashtirishga tegishlidir.

Ishlab chiqarishdagi texnologik qarorlar, texnika va tayyor mahsulotlar modellarining doiraviy aylanishi va almashuvi innovatsion jarayonning asosiy mazmuni hisoblanadi. Ishlab chiqarish tizimlarining yashash davri ishlab chiqish bosqichidan boshlanadi. Bu erda ilmiy tadqiqotlar, tajribaviy namunalarni tuzish va yaratish, sinovlarni o'tkazish amalga oshiriladi.

Mahsulot murakkablashgani va modernizatsiyalangani sari bu bosqich borgan sari kattaroq ahamiyat kasb etadi. Birinchi bosqich seriyali ishlab chiqarishga o'tish to'g'risida qaror qabul qilish bilan yakunlanadi. Mahsulotning ilm iste'moli qancha yuqori bo'lsa, kichik seriyali ishlab chiqarishning roli va qo'llanilayotgan texnologik qarorlarning egiluvchanligi va moslashuvchanligi shunchalik yuqori.

Boshqaruv tizimida axborotni o'zlash, olish, qayta ishlash va berish jarayoni amalga oshiriladi. Ishlab chiqarishning borishi to'g'risidagi ichki axborot boshqaruvchi tizimga muttasil kelib tushadi. Bu:

- ish o'rinlarig va xom-ashyoning kelib tushishi;
- stanok, uskunalarining ishlashi;
- ishchilarning ishlab chiqarish normalarini bajarishi;
- tayyorlangan buyumlar miqdori va ularning sifati;
- mahsulotlarni sotishi haqidagi axborotlar.

Tashqi axborotlar, ya'ni:

- yuqori tashkilotlardan olinadigan farmoyish, qaror va topshiriqlar;
- mahsulot iste'molchilari talablari;
- boshqa korxonalarining ilg'or tajribalari;
- raqobatdoshlarning xatti-harakatlari;
- bozorlardagi holat, ulardagi muvozanat
- inflyatsiya va ishsizlik darajasi;

-byudjetga to'lovlar va hokazolarda oid ma'lumotlar shu turkumdagi axborotlar sirasiga kiradi. Bular tashqi muammolardan kelib chiquvchi axborotlar hisoblanadi.

Agar korxona ichida axborot oqimlarining kelishi va tashqi diniy bilan aloqalar bo'zilsa, korxonaning yashashi xavf ostida qoladi.

Tavakkalchilik darajasini pasaytirish-yo'qotish hajmi va sodir bo'lish ehtimoliyatini qisqartirishni bildiradi.

Investor moliyaviy tavakkalchilik xatarini pasaytiruvchi aniq vositalarini tanlar ekan quyidagi prinsiplardan kelib chiqishi kerak:

-o'z mablag'idan ortiq miqdordagi xatar bilan tavakkalchilik qilmaslik kerak.

-tavakkalchilik xatarini oqibatini o'ylash kerak.

-o'z daromad ishtiyoqida katta xatarga bormaslik kerak.

Birinchi prinsip amalga oshirishning mazmuni shuki, kapital kiritishdan oldin, investor:

- maksimal darajada ko'rishi mumkin bo'lgan zarar xajmini aniqlashi;
- «uni kiritiladigan kapital xajmi bilan taqqoslashi»;
- uni o'zining barcha xususiy moliyaviy resurslari bilan taqqoslanish agar bu kapitaldan ajralib kolsa, bankrot bo'lmashligini aniqlashi kerak.

Kiritiladigan kapitaldan ko'riladigan zarar xajmi shu kapital xajmiga teng, yoki undan ortiq yoki kam bo'lishi mumkin. To'g'ridan-to'g'ri invetsitsiyalashda zarar hajmi qoidaga ko'ra venchur kapital xajmiga teng bo'ladi.

Chegaraviy daraja ko'rsatkichlari loyihaning uni amalga oshirish shart-sharoitlarining o'zgarish ehtimolliklariga nisbatan barqarorlik darajasini xarakterlaydi. t – yil uchun parametrning chegaraviy miqdori bo'lib shunday miqdor hisoblanadiki, bunda loyihadan keladigan sof foyda nolga teng bo'ladi. Ushbu guruhning asosiy ko'rsatkichi bo'lib zararsizlik nuqtasi (ZN) hisoblanib, bu hisobot davri mobaynida mahsulot yoki xizmatlarni sotishning jismoniy hajmining darajasi bo'lib, bunda mahsulot sotishdan kelgan tushum ishlab chiqarish xarajatlari bilan mos keladi.

Loyihaning mustahkamligini tasdiqlash uchun shu narsa zarurki, zararsizlik nuqtasining miqdori ishlab chiqarish va sotishning nominal hajmlari miqdorlaridan kam bo'ladi. Zararsizlik nuqtasi ulardan qanchalik uzoq bo'lsa (foizli nisbatda), loyiha shunchalik mustahkam bo'ladi. Odatda, zararsizlik nuqtasining miqdori nominal ishlab chiqarish hajmining 75% idan yuqori bo'lmasa, loyiha mustahkam loyiha deb tan olinadi.

Zararsizlik nuqtasi quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$ZN = \frac{X_d}{G} (N - XO'),$$

Bu yerda X_d – doimiy xarajatlar, ularning hajmi mahsulot ishlab chiqarish hajmi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lanmagan, rub.; N – mahsulot birligining narxi, rub.; XO' – o'zgaruvchan xarajatlar, ularning miqdori mahsulot ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi bilan o'zgaradi, so'm. G birlik.

XULOSA

1. Tavakkalchilik-bu muqarrar tanlov vaziyatidagi noaniqliklarni bartaraf etish bilan bog'liq jarayonda ko'zlangan natijalarga erishish omadsizlik va maqsaddan chekinish ehtimolini miqdor va sifat jihatdan baholash imkoniyati mavjud holdagi faoliyatidir.

«Tavakkalchilik»-xodisasida uning mohiyatini tashkil etuvchi va o'zaro bog'liq bo'lgan quyidagi asosiy elementlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- tanlangan muqobillikni (alternativani) amalga oshirish maqsadida ko'zlangan maqsaddan chekinish mumkinligi;

- ko'zlangan natijaga erishishning ehtimolligi.

- ko'zlangan maqsadga erishish uchun ishonchsizlik (ishonchning yo'qligi)

- muqobillikni noaniq sharoitdagi tanlovni amalga oshirish bilan bog'liq moddiy, ma'naviy va boshqa yo'qotishlarning mavjudligi.

Tavakkalchilikning muhim elementlaridan biri bu tanlangan maqsaddan chekinish ehtimolini borligidir. Bunday holdagi farqlanish ijobiy va salbiy xislatda bo'lishi mumkin.

Ko'rsatib o'tilgan elementlar, ularning o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'sirchanligi tavakkalchilikning mazmun mohiyatida namayon bo'ladi.

2. Tavakkalchilik-faoliyatining xilma-xilligini ifodalar ekan, bir tomondan tanlov muqarrarlik vaziyatida va noaniqlik sharoitidaligi murakkab uslublar bilan umum ahamiyatga moil natijalarni olishga yo'naltirilgan bo'ladi. Shu bilan bir katorda u konservatizm, dugmatizm, qoloqlik kabi jamiyat taraqqiyotga ruxiy to'siqlarni bartaraf etadi. Tugamoq bo'luvchi ruhiy to'siqlarni bartaraf etadi va yangi istiqbolli faoliyat turlarini joriy etishga qarshilik jamiyat taraqqiyotiga tormoz qiluvchilarga qarshi muvoffaqiyatni ta'minlashga yo'naltirilgan yangi istiqbolli faoliyat turlarini joriy etishga tashabbuskor ijtimoiy eksprimentlarni yangi g'oyalarni amalga oshirishni ta'minlaydi.

Tavakkalchilikning bu xususiyati muhim iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy ruhiy oqibatga sabab bo'ladi chunki u jamiyat va texnika taraqqiyotini ta'minlaydi, jamoatchilikning fikrlash doirasiga ijobiy ta'sir etadi. Ikkinchi

tomondan, tavakkalchilik avaiyurizm, valyuntarizm, subyektivizimga, ijtimoiy taraqqiyotni tormozlashga olib keladi.

3. Tavakkalchilikning qarama-qarshi tabiati mavjud tavakkal harakatlarning to'qnashuvida namoyon bo'ladi. Masalan u yoki bu harakatni amalga oshirish uchun maqbul yo'lni tanlagan kishi o'zini tavakkal ish qilgan deb hisoblasa, boshqa odamlar tomonidan u ehtiyotkorlik, har qanday tavakkalchilikdan xolis yoki aksincha deb baholash mumkin.

Tavakkal vaziyatning aniq mazmuniga bog'liq xolda alternativlik turli darajada murakkablikga ega bo'ladi va u turli usullarda hal etiladi. Agar oddiy vaziyatlarda tanlov amalga to'plangan tajriba va ichki xis-tuyg'uga asoslansa, murakkab vaziyatlarda qo'shimcha maxsus usul va uslublardan foydalanish zarur. Tavakkalchilikni mavjudligi bevosita o'z mazmun shaklining xilma-xiligi bilan farqlanuvchi noaniqliklar bilan bog'liq

Tavakkalchilikni bu xislatiga e'tiborni qaratishimizning muhimligi shundan iboratki u noaniqlikning obyektiv va subyektiv manbaalarini inkor etadi va boshqaruv jarayonlarini amalda optimallashtiradi, qolaversa gap qandaydir noaniqliklarni to'liq bartaraf etish ustida emas (amalda mumkin bo'lmagan), balki ratsional alternativani tanlash maqsadida tavakkalchilikni hisobga olish zarurati ustida ketmoqda.

Agar tashkilotning xo'jalik manfaatlari davlat manfaatlari bilan mos kelsa, u holda jamoatchilik manfaatlariga zid holatlar vujudga keladi. Shuning uchun xo'jalik rahbarlarini jinoiy javobgarlikka tortish usuli kam qo'llaniladi. Ko'p hollarda qandaydir huquqiy manfaatlarga zid hatti-harakat oqibatida yetkazilgan zararni qoplash usulidan foydalaniladi.

4. Hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish byujetning daromadlar bazasini mustahkamlash va foydalanish hamda byujet mablag'larining natijadorligini oshirish yuzasidan quyidagilarni taklif etaman:

Tuman mahalliy byujetlariga tushayotgan soliq va boshqa to'lovlarni, boqimanda qarzдорliklarni va ortiqcha to'lovlarni tuman moliya bo'limlari tomonidan tez va sifatli tahlil qilish hamda zarur chora-tadbirlar belgilash

maqsadida Davlat soliq inspeksiyasining elektron ma'lumotlar bazasiga o'zgartirishlar kiritish huquqisiz bog'lanish tartibini joriy etish;

Bunda tuman mahalliy byujetiga soliq va boshqa tushumlarni tezkor boshqarish imkoniyati yaratiladi

Barcha byujet tashkilotlarining mukammal elektron pasport ma'lumotlar bazasini yaratish (ushbu ma'lumotlar bazasida byujet tashkiloti binolari to'g'risida, egallagan maydoni, byudjet tashkilotining funksional vazifasidan kelib chiqadigan ko'rsatgichlar).

-Byujet tashkilotining kelgusi yil xarajatlarni rejalashtirishda va shtat birligini belgilangan me'yorlar doirasida tasdiqlanishiga imkoniyat yaratadi;

5. Tuman moliya bo'limining amaldagi shtatlari doirasida alohida daromadlar bilan ishlovchi shtat birligini tashkil etish. "Byujet tizimi to'g'risida"gi qonun va ushbu qonun osti hujjatlarda daromadlar tushumi rejasini bajarilishiga moliya organlari ham mas'ul etib belgilanganligi sababli

-Tuman mahalliy byujetiga soliq va boshqa tushumlarni tezkor boshqarish imkoniyati yaratiladi

Tovar yetkazib beruvchi (xizmat ko'rsatuvchi) korxonalar tomonidan tovar yetkazib berish (xizmat ko'rsatish) bo'yicha yutib olingan e'lonlar, tiketlarga tuziladigan shartnomalarni umumiy lashtirish

Bunda 4 guruh xarajatlari bo'yicha tuzilgan shartnomalar o'z vaqtida dasturga kiritilishi, ishlarning sifatli bajarishiga hamda qog'oz iqtisodlanishiga erishiladi;

Agar yuqoridagi takliflar joriy etilsa tavakkalchilakni oldi olinadi va xarajatlarni kamayishiga olib keladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. O'zbekiston Respublikasi qonunlari. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov asarlari.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2010
2. O'zbekiston Respublikasining "Mahsulotlar va xizmatlarni sertifikatlashtirish"gi qonuni. 28.12.1993 y. № 1006 - XII.
3. O'zbekiston Respublikasining "Metrologiya to'g'risida"gi qonuni. 28.12.1993 y. № 1004- XII.
4. O'zbekiston Respublikasining "Standartlashtirish to'g'risida" gi qonuni. 28.12.1993 y. № 1002- XII.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bozor islohatlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish sohasidagi ustuvor yo'nalishlarni amalga oshirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-3594-sonli Farmoni.- T.:11.04.2005.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xususiylashtirilgan korxonalarni korporativ boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 189-sonli Qarori.- T.:19.04.2003.
7. Karimov I.A. "Erishilgan yutuqlarni mustahkamlab, yangi marralar sari izchil harakat qilishimiz lozim". T.: "O'zbekiston" 2006.
8. Karimov I.A. "Yangilanish va taraqqiyot yo'lida yanada izchil harakatlanish xalqimiz uchun farovon turmush sharoiti yaratish asosiy vazifamizdir". / "Xalq so'zi", 2007 yil 13 fevral.
9. Karimov I.A. "Eng asosiy mezon – hayot haqiqatini aks ettirish". T.: "O'zbekiston", 2009. – B.24.
10. Karimov I.A. "Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari". – T.: "O'zbekiston", 2009.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 18 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimidagi "Mamlakatimizni modernizatsiya qilish yo'lini izchil

davom ettirish – taraqqiyotimizning muhim omilidir” nomli ma’ruzasi asosida tayyorlangan o‘quv uslubiy majmua. T.: “Adolat”, 2011. – B.61.

12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2011 yilda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari va 2012 yilga mo‘ljallangan eng muhim ustuvor yo‘nalishlarga bag‘ishlangan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining majlisidagi “2012 yil Vatanimiz taraqqiyotini yangi bosqichga ko‘taradigan yil bo‘ladi” mavzusidagi ma’ruzasini o‘rganish bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2012. – B-240.

13. Karimov I.A. “Bosh maqsadimiz – keng ko‘lamli islohotlar va modernizatsiya yo‘lini qat’iyat bilan davom ettirish”. / “Toshkent oqshomi”, 2013 yil 21 yanvar.

14. Karimov I.A. “2014 yil yuqori o‘lish sur‘atlari bilan rivojlanish, barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish, o‘zini oqlagan islohotlar strategiyasini izchil davom ettirish yili bo‘ladi” /o‘quv uslubiy majmua. T.: “Adolat”, 2014.

II. Asosiy va qo‘shimcha adabiyotlar.

1. Арсеньев Ю. Н., Шелобаев С. И., Давыдова Т. Ю. Организационное поведение. - М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2013.

2. Abduraxmonov Q.X. «Osnovi upravleniya personalom organizatsii» Ucheb. posob. – T.: TGEU, 2010.

3. Abduraxmonov Q.X. «Mehnat iqtisodiyoti» Darslik – T.: 2010.

4. Abduraxmonov Q.X. va boshqalar «Davlat xizmati personalini boshqarish» O‘quv.qo‘l. – T.: 2010.

5. Кане М. М., Иванов Б. В., Корешков В. Н., Схиртладзе А. Г. Системы, методы и инструменты менеджмента качества: Учебник для ВУЗОВ / 2013.

6. Канке и другие. Системы, методы и инструменты менеджмента качества. Москва 2008.

7. Клевлеев В.М. Метрология, стандартизация и сертификация: Учебник - М.: ФОРУМ: ИНФРА - М, 2013. - 256с.

8. Лифиц И.М. “Основы стандартизации, метрологии, сертификации:

Учебник”. - М.: Юрайт, 2013.

9. Мартин Г., Хетрик С. “Корпоративные репутации, брендинг и управление персоналом”. Учебник. М.: «Группа ИДТ», 2013. – С.333

10. Сабиржанова Д., Туляганова Ш. Совершенствование корпоративного управления// Рынок, деньги и кредит.-2011.-№3.-С.62-64

11. Nishanova L. N., Umarova M. N., Usmonov A. A., “Yengil sanoat korxonalarini qayta jihozlash, rekonstruksiyalashda potok usulidan 332 foydalanish yo‘llari”. “To‘qimachilik muammolari” ilmiy - texnik jurnali. ISSN 2010 - 62 - 62.

12. Сфера услуг: экономика, менеджмент, Практикум: учебное пособие / М.: КРОНУС, 2013.

13. Райченко А. В. Общий менеджмент. - М.: ИНФРА-М, 2013.

14. Ревянина М. А. финансовая активность и стоимость компании: аспекты планирования. - М.: Омега - Л, 2013.

15. Content management system. Wikipedia, the free encyclopedia. 2005.

16. Шокина Л. И. Качества менеджмента компаний: учебное пособие / под ред. проф. М. А. Федотовой. - М.: КРОНУС, 2013. - 344 dp.

17. Hojiahmedov G‘. H., Usmonov A. A., “Inson intellekti - innovatsion jarayonni harakatlantiruvchi kuch”. “Iqtisodchi” TDIU gazetasi. 2010 yil noyabr. №11 (773).

18. Xodiyev B.Yu., Karlibaeva R.X., Akramova N.I. “Korporativ boshqaruv” T.: “Cho‘lpon”, 2011. – B.302.

19. Hojiahmedov G‘. H., Umarova M. N., Usmonov A. A., “Ilmiy - tadqiqot ishlari to‘plami”. Toshkent - TDIU - 2010. - 123 bet.

20. Хворостенко А. В. Основы менеджмента. Ответы На экзаменационные ВОПРОСЫ: Учебное пособие для Вузов М.: Издательство “Экзамен”, 2013. - 157 dp.

21. Sharifxo‘jayev M., Abdullaev Yo.“Menejment”. Darslik. T.: “O‘qituvchi”, 2001. – B.702.

III. Davriy nashrlar, statistik to'plamlar va hisobotlar.

1. Abduvaliyev A. Integratsiyalashgan korporativ tuzilmalarning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati // Bozor, pul va kredit.-2013. №2. 36-39-b.

2. Mamatov B., Sharifxodjaeva K. O'zbekiston iqtisodiyoti tarmoqlarida xorijiy investitsiyalarning o'zlashtirilishi va istiqbollari. // Moliya.-2012. №3. 87-b.

3. Mirbabaev F. Korporativ boshqaruvda axborot tizimining rivojlanish tamoyillari // "Moliya" 2010. - №2. 92-b.

4. Sabirjanova D., Tulyaganova Sh. Sovershenstvovanie korporativnogo upravleniya // Rinok, dengi i kredit.-2006.-№3.-S.62-64

IV. Internet saytlari:

www.stat.uz. (O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi)

www.mf.uz. (O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi)

www.BPK.UZ ("Bozor, pul va kredit" jurnali)

www.tfi.uz/Issues/Jmoliya («Moliya» ilmiy jurnali)

www.Google.ru rasmiy aloqa sayti

www.Aboutcompanies.ru rasmiy aloqa sayti

www.md-management.ru rasmiy aloqa sayti.